

Osvrti / prikazi recenzije

Recenzija
UDK 321.01(03)*Staatslexikon
Recht-Wirtschaft-Gesellschaft
(Leksikon o državi.
Pravo-gospodarstvo-društvo)*Görres-Gesellschaft, Herder Verlag,
Freiburg-Basel-Beč 1987.

Kao što sam u recenziji prvih dvaju svezaka istakao (v. »Politička misao« 1/1987, str. 111—112), Görres-Gesellschaft u povodu stotog jubileja svoga poznatog *Leksikona o državi* kao 7. njegovo izdanje objavljuje potpuno nove ili prerađene članke o najznačajnijim temama društvenog života i duhovnog stanja našega doba u pet svezaka. Svih pet svezaka bit će objavljeno do 1989. godine, kada se navršava stotinu godina od pojavljivanja prvog sveska prvog izdanja.

Pred nama je središnji, treći svezak sedmog potpuno prerađenog izdanja koji omogućuje da se na obilju već objavljenog teksta i njegovih preko tri stotine natuknica zaokruži mišljenje o tako značajnom stručnom i znanstvenom pothvatu, koji je na djelu okupio vrhunske stručnjake iz različitih područja kulturnog i društvenog života. U središtu ovoga sveska nalazi se problematika *industrije* (Industrie, Wolfgang Zorn; Gerhard Fels — ime i prezime nakon naslova natuknice na njem. jeziku označava njezina autora u *Staatslexikonu*) i *industrijskog društva* (Industriegesellschaft, Friedrich Fürstenberg). Uz *strojogradnju* (Maschinenbau, Jan Müller) tu su obrađeni i ostali aktualni problemi suvremenog gospodarstva kao što su *poljoprivređa* (*Landwirtschaft*, Edgar Harxche), *inflacija* (Inflation, Gerhard Merk), *konjunktura* (Konjunkturen, Wolfgang Mälich), *radnica* (Lohn, Gerold Bl/mle i dr.), *multinacionalna poduzetništva* (Multinationale Unternehmen, Hans Tietmeyer; Walter Otremba), *kapitalizam* (Kapitalismus, Karl Heinrich Kaufhold; Peter Koslowski), *komunizam* (Kommunismus, Konrad Löw), *keynezijanizam* (Keynesianismus, Hans Jürgen Ramser), *merkantilizam* (Merkantilismus, Hugo Ott), *monetarizam* (Monetarismus, Dietmar Kath), *tržište*

(Markt, Ulrich Fehl) i *tržišna privreda* (Marktwirtschaft, Nobert Kloten).

Poput ranijih svezaka, i ovaj donosi vrlo vrijedne biografske članke o velikim filozofima, kao što su *Hume* (Wolfgang H. Schrader), *Leibniz* (Günter Scheel), *Locke* (Rainer Specht), *Kant* (Hans Michael Baumgartner) i *Marx* (Ernst Nolte), da navedemo one najznačajnije. Među njima će čitatelj, međutim, uzalud tražiti ime *Edmunda Husserla*, iako su zasebnu biografsku jedinicu dobili i mnogi manje značajni filozofi. To čudi tim prije što ni filozofi u Redakciji ovoga leksikona ni brojni njegovi suradnici u svojim izvrsnim filozofskim prilozima zavidnu razinu i suvremenost svojih vlastitih filozofskih razmišljanja ne bi mogli ni zamisliti bez utemeljitelja fenomenologije kao jednoga od najoriginalnijih i najznačajnijih mislilaca 20. stoljeća. Husserl doduše nije razvio nikakvu posebnu filozofiju države i društva, čijim problemima je Herderov *Staatslexikon* prvenstveno posvećen, ali svojim kasnim djelom o povijesnom »svijetu života« (*Lebenswelt*, koji pojam također uzalud tražimo među natuknicama ovog sveska) on bitno određuje društvenu misao i duhovne znanosti posljednjih pedesetak godina (Husserl je umro 1938). Od suvremenih filozofskih smjerova detaljnije su prikazani *marksizam* (Marxismus, Nikolaus Lobkowitz; Ernst Nolte), *kritička teorija* (kritische Theorie, Peter Müller) i *kritički racionalizam* (kritischer Rationalismus, Peter Müller), zatim *medicinska etika* (medizinische Ethik, Otfried Höffe) te filozofija i *sociologija kulture* (Kultursoziologie, Mohammed Rassem).

U kontekstu suvremenih zbiljanja posebno su zanimljive natuknice *kulturna politika* (Kulturpolitik, Paul-Ludwig Weinacht), umjetnost (Kunst, Eberhard Simons i dr.), *legalitet*, *legimitet* (Legalität, Legitimität, Thomas Würtenberger), *informacija* (Bernulf Kanitscheider; Otto B. Roegele), *komunikacija* (Kommunikation Otto B. Roegele i dr.), *prirodno pravo* (Naturrecht, Otfried Hoffe i dr.), *ljudska prava* (Menschenrechte, Alexander Hollerbach i dr.), *modernizam* (Modernismus, Norbert Trippe), *konzervativizam* (Konservativismus, Henning Ottmann) i *suodlučivanje* (Mitbestimmung, Bernd Rütters; Gerhard Kleinhenz).

Znatan dio natuknica pokriva crkvene probleme. Tu su *gradnja* i us-

trojstvo crkve, odnos crkve i države, razne konfesije, osobito katolička crkva, njene organizacije i socijalni nauk, ali jednako tako i luteranstvo.

Posebno mjesto u ovom svesku pripada natuknicama koje počinju atributom »internacionalan« kao što su *internacionalni odnosi*, *internacionalna organizacija rada*, *internacionalna financijska tržišta*, *internacionalni krediti*, *internacionalna trgovina*, *Internacionalni monetarni fond*, *internacionalno privatno pravo*, *internacionalno ugovorno pravo itd.*

I ovaj svezak obiluje detaljnim razradenim natuknicama o općenitim pitanjima o čovjeku, bitnim fenomenima njegova života i načinima njegovog razumijevanja, kao što su *humanizam* (Humanismus, Heinz Robert Schlette), *idealizam* (Idealismus, Hermann Krings), *ideologija* (Ideologie, Arno Baruzzi), *institucija* (Institution, Wolfgang Lipp i dr.), *interes* (Interesse, Wilhelm Vossenkuhl; Winfried Hassemer), *interakcija* (Interaktion, Hans-Peter Müller), *klasa* (Klasse, Franz-Martin Schmözl), *konsenzus* (Konsens, Gesine Schwan), *rat* (Krieg, Wilhelm Janssen i dr.), *kult* (Kult, Reiner Kaczynski), *mit* (Mythos, Karl Gabriel), *život* (Leben, Reinhard Löw i dr.), *ljubav* (Liebe, Hanspeter Hienz), *moć* (Macht, Manfred Hättich), *materijalizam* (Materialismus, Konrad Löw), *čovjek* (Mensch, Gisbert Greshake; Wilhelm Vossenkuhl), *metoda* (Methode, Hermann Krings, Wolfgang Stegmüller; Hans Michael Baumgartner), *priroda* (Natur, Reinhard Löw), *moral* (Moral, Arthur Kaufmann) it. sl. Svi ti kao i ostali članovi popraćeni su temeljnom izvornom i najnovijom svjetskom literaturom.

U analizu pojedinih članaka ovdje nije moguće ulaziti. Svi će oni dobro doći ne samo stručnjaku u stanovitom znanstvenom području nego i širem čitateljstvu koje se zanima za pitanja društvenog i duhovnog života, za oblike i stanje duha danas te za načine njihova opravdanja i utemeljenja, jer su ih, što se vidi već i iz navedenih imena, dali redom vrhunski znanstvenici iz različitih područja i struka, pa su njihovi prikazi čitatelju korisni, zanimljivi, vrijedni i značajni i onda kada se potpuno ne slaže s vrednovanjem pojedinog autora i njegovim »konačnim« ili pak idejnim rješenjem.

Ante Pažanin

Recenzija

UDK 32:1+32.01

Ernst Vollrath:

Grundlegung einer philosophischen Theorie des Politischen

Königshausen & Neumann, Würzburg 1987.

Najnovija knjiga E. Vollratha *Polaganje temelja jedne filozofske teorije političkog* nastavak je autorovih nastojanja da razvije, protumači i ocrtava fenomen političkog kao nesvodivog dijela zapadno-evropske civilizacije. Filozofija politike predstavlja jedan tip teorije koja bitno pripada kulturi Zapada i koja osigurava identitet Zapada nasuprot drugim kulturama i civilizacijama. Naime, jedino je evropska kultura razvila od samog početka jedno specifično područje, područje politike, a ujedno je razvila tip znanja koji nastoji utvrditi specifičnost tog područja. Upravo pod utjecajem apercepcije političkog kod Grka razvila se specifičnost evropske kulture i civilizacije.

Autor nastoji, pomoću *hermeneutičke fenomenologije*, zadobiti sam fenomen političkog. Osnovna teza autora glasi: da je svjetsko prosuđujuće mišljenje ovisno o prezenciji drugoga. Vollrath rado navodi stav Madisona iz *Federalističkih spisa* da su mnjenja ljudi umna, i ako oni upotrebljavaju svoj um na slobodan i nesmetan način, tada oni proizvode različita mnjenja. U toj različitosti perspektiva i mnoštvu različitosti pokazuje se pravo mjesto politike kao umijeće održanja jedinstva u različitome.

Metodski put koji autor izgrađuje nastoji spojiti Aristotelovu *razboritost* (fronesis) s Kantovom *reflektirajućom moći sudjenja*. Prva sama nije više moguća jer opći okvir polisa unutar koje je razboritost bila uspješna nepovratno je nestao. Reflektirajuću moć sudjenja, koju Kant nikada nije shvatio kao organon političkog prosuđivanja, treba tek rekonstruirati. Analizu ove moći sudjenja, pod utjecajem H. Arendt, izvršio je Vollrath već u knjizi *Die Rekonstruktion der politischen Urteilskraft*. Novi koncept moći sudjenja nije jednostavno produženje stare mudrosti, nego organ svjetskog is-

kustva kao moći da se iz posebnosti iz-reflektira općenito. Dakle, treba uočiti i odrediti jednu vrstu svjetskoga iskustva koje ne možemo zadobiti neotsko-scijentifističkim konceptom spoznaje. Autor nastavlja dakle na prudencijalni tip spoznaje čiji se tragovi nalaze u Aristotelovoj rekonstrukciji retorike kao i u njegovim etičko-političkim spisima. Ovaj prudencijalni tip spoznaje proširio se od Grčke, Rima, Firence, Engleske sve do Amerike. Po Vollrathovu mišljenju ovaj tip spoznaje ima naročito dubok korijen u anglosaksonskom svijetu, tj. u zapadnoj kulturi. Naprotiv, njemačka kultura, koja je razvila, kako Hegel kaže, princip sjevera, nije u svojem razumijevanju politički kvalificirana. U njoj prevladava neotski tip racionalnosti i ona je svoje najveće uspjehe imala u filozofiji, glazbi, literaturi i znanosti. Njemačka politička kultura lebdi između idealne političke recepcije, koja se temelji na beskonačnom umu i carstvu slobode i realno političke koncepcije koja percipira državu kao osnovnu instituciju političke moći. Ova koncepcija važila je kao mjerodavno iskustvo u svim velikim pravno-političkim nacrtima klasičnog njemačkog idealizma. Kant, koji je dao osnovni ton takvoj recepciji, razlikuje građansko pravno stanje omeđeno razumom od etičko-pravnog stanja koje počiva na snazi uma. Politička filozofija klasičnog njemačkog idealizma ostaje u ovim obrisima. Pogotovo država postaje središnja točka cjelokupne njemačke percepcije politike, stoga je »njemačko političko mišljenje bitno i tipično državno« (ibid., str. 103). Država je s obzirom na stvarnu političku situaciju neujedinjene Njemačke naprosto izmišljena kao politički identitet Nijemaca. Stoga nije ni malo čudno da su upravo Nijemci razvili *znanost o državi* (Staatswissenschaft), *znanost o državnom pravu* (Staatsrechtswissenschaft), *državu kao opći subjekt prava svih*. Vollrath ovu tendenciju naziva državno-moralni esencijalizam koji i participaciju građana na općenitosti tumači esencijalno-fundamentalistički, tj. građani neovisno od svojih posebnih interesa imaju neposredni interes prema općenitosti koju potvrđuje i koja omogućuje harmoniju cjelokupnog društvenog razvitka. Stoga je i cjelokupna podjela na državu i društvo, tako draga njemačkom političkom mišljenju, nastala na tlu identifikacije političkog s državnim.

S obzirom na to da je dekonstrukciju stare razboritosti (fronesis) nemoguće

vratiti nekom teoretskom rekonstrukcijom kao i s obzirom na to da se neotski tip sve više udaljuje od pragmatike ljudskog svjetskog sklopa djelovanja, postavimo sve nesposobniji da nešto smisljeno kažemo o našem umnom odnošenju u svijetu. Stoga Vollrath izlaže strukturu »nove znanosti«, koja napušta plauzibilnost zajedničkog smisla i koja bi htjela posredovati između »svjetske konkrekcije i uma na temelju umno reflektirajuće djelatnosti« (str. 256). »Struktura »nove mudrosti« bila bi reflektirajući smisao zajedništva« (str. 256), ne dakle neposrednost zajedničkog života koja je nestala, nego na refleksiji pojedinca kao subjektivne općenitosti utemeljeno zajedništvo. Cjelokupnu izgradnju reflektirajuće moći suđenja kao organa političkog prosuđivanja dobio je Vollrath analizom Kantovog organa estetičke moći prosuđivanja. Na taj način radikalno se revidira pojam iskustva, jer se u iskustvo uvodi svjetsko iskustvo, tj. iskustvo subjekta koji se u zajednici s drugim i preko nje od svoje individualnosti uzdiže do općenitosti.

Na tragu ovih metodskih zasada nastoji autor izgraditi pojam političkog. C. Schmitt je političko polje zadobio na suprotnosti para prijatelj—neprijatelj. Schmitt postavlja disocijativni momenat na prvo mjesto u određenju političkog. Vollrath, suprotno tome, želi izraditi asocijativni karakter u pojmu političkog. Dakle, u pojmu političkog za njega je odlučna asocijacija mnogih u jedan zajednički svijet. Tako određena »politie« je političko kao institucija, dakle forma koja je u bitnom nošena i određena političkim.

Ova Vollrathova knjiga izuzetan je doprinos razumijevanju i artikuliranju političkog kao nezaobilaznog momenta našeg slobodnog života.

Zvonko Posavec

Recenzija
UDK 321.74(438)

M. F. Rakowski:
Vremena Nade i Razočaranja
IŠRO »Zagreb«, Zagreb 1987.

Mieczyslaw F. Rakowski prešao je životni put koji je karakterističan za sto-

tine tisuća istočnoevropskih seljačkih sinova koji su u velikoj ratnoj i kasnije socijalističkoj prekretnici napustili svoje seoske domove i otisnuli se putem borbe i pobjede. Ta pobjeda, u novim socijalističkim uvjetima u Poljskoj, je Rakowskog odvela iz redova armije u partijske aktiviste, zatim na studije, stjecanje doktorata povijesti i u redove novinara, gdje će on ubrzo postati vrsno pero i kasnije glavni urednik varšavske »Polityke«. Prateći sve te metamorfoze na svom životnom putu, Rakowski je prelazio i sve šire društvene mijene, od prvih koraka Narodne Poljske, godina grubog staljinizma, zatim dolaska Gomulke, velikih nacionalnih nada i očekivanja, njegovog neslavnog pada, dolaska Gierka, obnovljenih nada i na kraju 1980. godine svega onoga što je Poljsku ponovo bacilo natrag.

Taj životni put pisca ove knjige i ono što je prolazila njegova zemlja nerazdvojan je dio i onoga o čemu Rakowski piše u svojim brojnim, dosada objelodanjenim knjigama, ali isto tako to je i podloga za razumijevanje svega što pisac jasno i s puno strasti iznosi i u ovoj knjizi. Upravo Rakowski, zahvaljujući svom društvenom putu i pozicijama koje je zauzimao u društvu, može biti objektivan promatrač, ali i akter ovih poljskih dramatičnih zbivanja. Njegovo izlaganje ima težinu svjedočenja o jednom vremenu u kojem je pisac i akter i promatrač, ali bez obzira na te dvije uloge, on je uvijek veliki patriot i Poljak koji želi sretan izlazak iz duboke krize.

Godine koje je Rakowski proveo u »Polityci« omoguće su mu da upravo u toj redakciji svestrano upozna probleme svoje zemlje i da, istodobno, s prvim danima Gomulke i velikim nadama krene u borbu za stvaranje nove Poljske, za koju će se ubrzo pokazati da nije onakva kakvom su je zamišljali oni brojni Poljaci koji su dali gotovo neograničeno povjerenje Wieslawu (Gomulki). Nastupit će godine tavorjenja i jačanja birokratskog mentaliteta, da bi erupcija događaja na baltičkoj obali zajedno sa desecima radničkih života odnijela i Gomulku i njegovu ekipu.

Zajedno s brojnim Poljacima, Rakowski će kao glavni urednik »Polityke« svoje nade ponovo uložiti u odlučnog organizatora iz Slezije, Edwarda Gierka, kojega će pratiti oreol svemogućeg tehnokrata i velikog patriota. No, ubrzo će se pokazati da i njegova vladavina nai-

lazi na ozbiljne teškoće i da želja za izgradnjom velike, evropske, pa i svjetske uloge u prosvjećenom demokratskom i tehnokrata, ima svoje unutrašnje granice te da nemirna poljska scena i brojni neriješeni problemi ne mogu više čekati. Zapravo, u doba najvećih Gierkewih uspjeha na međunarodnoj sceni i u njegovim nastojanjima da Poljska bude most između Istoka i Zapada nastat će organizirana unutrašnja opozicija, koju Gierek zbog želje za pridržavanjem demokratskih načela a i zbog minimaliziranja njezina značenja tolerira, dopustivši na taj način da ferment velikog radničkog nezadovoljstva odmah nađe svoje svjesno i organizirano intelektualno vodstvo.

Neostvarena očekivanja na ekonomskom planu, gdje su svi Gierkewi planovi o uzimanju velikih zapadnih kredita i plasmanu poljskih proizvoda došli ili prekasno ili su zapeli zbog niskog kvaliteta proizvoda; sve teži uvjeti života širokih masa; nesmiljeno jačanje državne birokracije koja je u prosvijećenom lideru vidjela priliku da ojača svoje društvene i individualne pozicije i, na kraju, organizirana aktivnost različitih opozicionih snaga — sve je to zajedno vodilo velikom buntu. Taj veliki pokret što je u ljeto 1980. godine zahvatio čitavu Poljsku istodobno se odvijao na tradicionalno snažnim antisocijalističkim i antisovjetskim premisama, koje su tradicije, povijesni odnosi i poslijeratni razvoj svestrano pomogli, stvarajući od Poljske najveći i najkompleksniji problem u Istočnoj Evropi.

U tom vihoru djelovanja, kada je pala Gierkewa ekipa i kada je vlast doslovno ležala na ulici, Rakowski je dobio mjesto zamjenika premijera i u toj funkciji ubrzo se morao suočiti sa svojim nezadovoljnim sunarodnjacima. Upravo za čovjeka koji je prešao put od vojnika do zamjenika premijera i koji je praktički rastao s Narodnom Poljskom ta konfrontacija je morala biti osobito bolna, jer je ozbiljno ugrožavala integritet vizije sadašnjice i sutrašnjice socijalizma u Poljskoj. Događaji na Baltiku, a kasnije i širom Poljske, bez ikakvih su ograda razotkrili brojne poljske probleme, sukobe i sučeljavanja, ali i dramatično jasno pokazali dubinu nepovjerenja, nezadovoljstva i mržnje što ih mase osjećaju prema režimu. Rakowski nije bio činovnik koji se uključio u politiku pred nekoliko godina ili netko tko je na krilima Gierkewih obećanja pohrlie

na primamljive položaje vlasti. On je bio i ostao borac koji je zajedno sa sistemom koji je gradio u svojoj zemlji dobivao različite, sve više položaje i, na kraju, na vrhuncu svoje političke akcije mora se suočiti s gorkom realnošću i izazovima koje je nosio veliki revolt poljskih masa.

Zbog svega toga vjerojatno i nema u Poljskoj osobe koja bi imala takvo moralno pravo da piše o tim događajima. Rakowski, zamjenik premijera i osoba koja izravno sudjeluje u svim bitnim pregovorima s nezadovoljnim masama ili ih izbliza prati; u istoj osobi — Rakowski koji je kao patriot i komunist tražio uporište u svojim povijesnim znanjima kako bi razumio, ali i drugima predočio, ono što se događalo u Poljskoj 1980—1981. godine.

Čitaocu koji nije s toliko pozornosti pratio poljska zbivanja knjiga Rakowskog daje uvid u stanje prilika, pokazuje tempo intenziviranja konfrontacije, daje glavne aktere sučeljavanja i naznačuje moguće ishode iz krize. Opisujući sve to stilom modernog komunikacijskog pristupa na bazi pitanja i odgovora omogućava se čitaocu da bude još bliže piscu i da mu često naznači pitanje koje je upravo postavila ekipa »Političkih« novinara. Taj medijski prilaz čini štivo dinamičnim i tečnim, omogućava posebno akcentiranje nekih problema i istodobno daje Rakowskom priliku da odgovori na različita pitanja, često puta upozori i na manje detalje koji bi u običnoj prezentaciji možda sasvim izmakli pažnji.

Kolege Rakowskog također su obavili odličan posao. Poznavajući svog bivšeg glavnog urednika i mnoge njegove osobitosti, oni nisu prezali od direktnog razgovora, postavljajući ponekad veoma otvorena i provokativna pitanja. Međutim, upravo ta direktnost u komuniciranju daje posebnu draž knjizi jer omogućava čitaocu da se uživi u poljska zbivanja, da bolje razumije osobu Rakowskog i da zahvaljujući njegovim sugovornicima dobije objektivnu sliku prijednog poljskog razdoblja. Pitanja novinara »Politike« često su puta postavljena tako da jasno pokazuju kako oni o određenim događajima imaju nešto drukčije mišljenje od Rakowskog, akcentiraju neka drukčija viđenja i očekivanja, a ponekad i otvoreno ne vjeruju da nije bilo moguće postići drukčije rješenje.

Zahvaljujući takvoj otvorenosti i tok izlaganja je znatno dinamičniji; knjiga koja je neobično opsežna i koja je u Poljskoj izašla u dva toma čita se gotovo bez predaha jer upravo sistem pitanja i odgovora omogućava lako savladavanje štiva. Vraćajući se u pitanjima ponekad unatrag, Rakowskom se pruža prilika da se osvijetle neki problemi koji bi inače čitaocu promakli neosvjettljeni, ili pak da se u tom flash-backu ocrtaju neka kretanja koja su bila prisutna u prošlosti i dobila ponovno značenje u novim odnosima. U tom obilju pitanja Rakowski je suvereni gospodar situacije, koji tečno i jasno opisuje stanje, ljude i događaje i koji, istodobno, daje svoju analizu dijela poljske nedavne povijesti.

Nakon pažljivog čitanja knjige Rakowskom bi se moglo postaviti nekoliko dodatnih primjedbi — pitanja, koja, naravno, ne umanjuju vrijednost knjige, već samo pokazuju njezinu mogućnost izazivanja misaone refleksije.

Prvo pitanje odnosi se na ocjenu čitavog bunta, za koji Rakowski stalno ističe da je u početku imao socijalistički karakter i da se nije željelo prijeći izvan tih granica. Zar Rakowski koji je stasao s Narodnom Poljskom i koji je prešao sve teškoće, a k tome je i povjesničar, jednostavno vjeruje u to da bi veliki bunt mogao ostati u socijalističkim okvirima i održati postojeće političke odnose? Opozicione snage, od KOR-a pa do Crkve, polagano su pripremale teren, ali one nisu imale težak zadatak jer je neprijateljski odnos prema režimu duboko ukorijenjen u većine poljskih građana, pa prema tome nije bilo teško iskoristiti povoljan trenutak.

Druga primjedba-pitanje odnosi se na problem odnosa snaga. Rakowski u svojim odgovorima veoma detaljno, ponekad iz dana u dan, bilježi pojedina krizna stanja u odnosima između »Solidarnosti« i vlade, pokazuje aktere tih događaja (najčešće na strani »Solidarnosti«), njihove intelektualne vođe i savjetnike, stav Crkve i sl. Iz opisa dobiva se jasna slika stanja u kojem su sve vladine — državne strukture potisnute u kut, one su omražene, osuđene kao korumpirane, nesposobne i ocijenjene kao oni koji gube. Jasno je da je u tom aparatu ipak djelovao golem broj ljudi, i osim suradnika Rakowskog i nekih činovnika na razini vojvodstva postojao je velik državni, partijski, vojni i sigurnosni aparat koji je isto tako imao neke svoje

predodžbe o tome što se u Poljskoj zbiva i koji je na osnovi toga pripremao i svoje akcije. Sasvim je sigurno da je on bio potisnut u kut i da je znatno izgubio na svojim pozicijama, ali to ipak nije razlog da se o njemu ne govori. I novinari iz »Politike« kao da su sasvim zaboravili na taj dio poljskih aktera koji su na kraju ipak smogli dostatno snage da uguše revolt.

Daljnja primjedba-pitanje odnosi se na lik Walese. Rakowski je bio u poziciji da u direktnim kontaktima prati Walesu, on je dao nekoliko izvanrednih zapisa njegove osobe, posebno su vrijedna ona dokumentirana izlaganja Walese u kojima se on pokazuje kao mućav i nesuviseo sugovornik, podložan stavovima svojih savjetnika i čovjek koji je daleko od mogućnosti da vlada tako velikim pokretom. No ono na što ni Rakowski nije odgovorio odnosi se na to kako je bilo moguće da u situaciji općeg vrućaja gotovo polupismeni električar koji je pročitao dvije knjige (kako je sam tvrdio) i koji je isticao da bi sve knjige trebalo spaliti a zadržati samo Bibliju postane vođa desetmilijunskog saveza sindikata? Zar savjetnici Walese, opozicija, Crkva, pa i članovi »Solidarnosti«, zaista nisu imali nikoga boljeg, ili je Walesa ipak posjedovao neke atribute koji su mu omogućili da više od godinu dana bude neprikosnoveni lider većeg dijela Poljaka? Koje su to psihološko-političke snage djelovale i kakvim pravima je podlijegala ta »walesomanija«.

Posljednje pitanje odnosi se na međunarodni kontekst poljskih zbivanja koji je, također, neobično važan. Rakowski je tu, namjerno ili ne, najslabiji. Na svega par stranica on piše o povezanosti »Solidarnosti« sa stranim sindikatima, a djelomično i sa stranim obavještajnim službama. On konstatira da će se jednog dana možda više znati kada netko od agenata CIA napiše knjigu, ali je sasvim sigurno da bi i poljska strana morala nešto znati o svemu tome. Uostalom, ispostavilo se kasnije da je poljska služba sigurnosti bila dobro obaviještena o aktivnostima »Solidarnosti« i opozicije, pa prema tome očito i neki podaci postoje koji su se već sada mogli iskoristiti u javnom prezentiranju.

S tim je povezano i pitanje mjesta poljske krize u međunarodnom kontekstu. Rakowski dosta površno kaže da je Carterovoj administraciji odgovaralo stvaranje stanja nestabilnosti u Istočnoj

Evropi i da je s tim u vezi iskorištena Poljska. Teza, naravno, može imati svoju vrijednost, ali ju je ipak trebalo znatno više elaborirati. Jer, očito je da svakoj američkoj administraciji odgovara veće ili manje stanje nestabilnosti u Istočnoj Evropi i da nakon vremena kada je definitivno napušten roll-back komunizam iz Evrope ostaju samo pojedinačna mala destabiliziranja kao stanovit izazov sovjetskoj politici. Međutim, ako je i poljska kriza bila shvaćena na taj način onda je to ipak trebalo malo detaljnije obraditi. Ovakvo se taj aspekt doimlje veoma površno i čini se da je pridodan tek »reda radi«.

Ostavlajući ova pitanja po strani, treba svakako istaknuti da je knjiga Rakowskog značajan događaj za jugoslavensku čitalačku publiku. Knjiga u vremenu jugoslavenske krize i izazova koji tek dolaze može poslužiti kao opis stanja u jednoj socijalističkoj zemlji koja je svoju najtežu krizu za stanovito vrijeme savladala, i koja će se istodobno suočiti s novim krizama koje nailaze.

S druge strane, u tom procesu minucioznog pregovaranja između vlasti i »Solidarnosti« daje se i jedan model ponašanja koji svojom tehnologijom može imati šire vrijednosti u sličnim stanjima. Da li će se svi akteri uvijek ponašati na poljski način, da li će rješenja biti pronađena u ovakvom ili nekom drugom obliku, to i nije toliko bitno. Ono što je najbitnije pokazuje zapravo da je socijalizam kao relativno mlada društveno-politička i ekonomska formacija u sadašnjem svom razvoju suočen s krizama i konfliktima i da je neophodno tražiti rješavanja tih konfliktata.

Rakowski je u svojoj knjizi otvoreno i pošteno iznio poljsku problematiku kriza i konfliktata. On nije prezao pred stanovitim uopćavanjima, koja su na poseban način pokazala i njegove sunarodnjake ali i sistem vlasti koji je nastao u poslijeratnim uvjetima. Držeći se striktno poljskih prilika, on nije niti tražio niti nudio neka rješenja vanjskoj okolini, ali zbog sličnosti sistema kao i kriza u kojima se oni nalaze, stanovite paralele nameću se same po sebi.

Čitaocu zaista toplo preporučamo ovo djelo Mieczysława Rakowskog u uvjerenju da će u njemu uočiti pitanje i odgovore na brojna kretanja koja muče i suvremeni jugoslavenski politički trenutak.

Radovan Vukadinović

Recenzija
UDK 321.7

Vučina Vasović:

Savremeni politički sistemi

»Naučna knjiga«, Beograd 1987, 366 str.

Premda su politička znanost i politički sistem kao misaono razmišljanje o politici i društvu veoma stari i sežu do antičke misli, politički je sistem kao znanstvena grana koja se odvaja od ustavnog i državnog prava i konstituira u samostalnu znanstvenu disciplinu koja se istražuje i razvija na visokoškolskim i istraživačkim institucijama politički fenomen suvremenog doba.

Iako sustavno istraživanje problematike političkih sistema započinje intenzivnije još krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, i to prvo u Sjedinjenim Američkim Državama, ta je problematika unatoč brojnim istraživačkim zahvatima i ogromnim naporima koji se ulažu u istraživanje pojedinih aspekata ili elemenata političkih sistema ili političkih procesa suvremenih društava do danas ostala neadekvatno i nezadovoljavajuće znanstveno obrađena. U relativno obimnoj produkciji literature o političkim sistemima koja se tokom posljednjih decenija pojavila nema cjelovitijih i dubljih analiza, sistematskih i kompleksnih znanstveno-istraživačkih zahvata u ovu oblast političke znanosti. Znanstvene rasprave iz ove značajne i složene problematike imaju manje-više fragmentarni odnosno parcijalni karakter i koncentrirane su na istraživanje pojedinih aspekata političkih procesa, pojava ili političkih institucija izvan šireg konteksta kojem pripadaju. Mnogi osnovni polazni pojmovi, teorijski pristupi i metodološki postupci u ovoj oblasti nisu dovoljno znanstveno utvrđeni ni precizno definirani, što izaziva teorijske i metodološke rasprave pa i nesporazume među istraživačima.

Važno je istaći da problematika političkih sistema nije bila ravnomjerno i ujednačeno istraživana. Pojedini politički sistemi ili pojedini sistemi ili političkih procesa suvremenih društava bili su predmet detaljnih istraživačkih zahvata, kao npr. američki, britanski ili neki drugi zapadnoevropski politički sis-

tem, dok su drugi, kao npr. afrički, azijski ili latinoamerički sve do kraja pedesetih odnosno početka šezdesetih godina ostali izvan sfere znanstveno-istraživačkih interesa.

Kad je riječ o istraživanju suvremenih političkih sistema u okviru naše političke znanosti i pored nekih vrijednih monografskih i komparativnih radova, stanje nije zadovoljavajuće, i to ne samo po broju znanstvenih radova i publikacija, odnosno znanstvenih rezultata nego i s obzirom na nedovoljan interes naših istraživača i znanstveno-nastavnih institucija koje prate i obrađuju političke procese suvremenih društava. Ovakvo stanje »negativno utječe ne samo na mogućnosti saznanja suvremenog komparativnog konteksta i pojava nego sužava empirijsku osnovu naše političke teorije. Ono također nepovoljno djeluje i na kritičko promišljanje našeg vlastitog političkog sistema i političke situacije iz jedne šire historijske i komparativne perspektive« (str. III).

Upravo iz ovih razloga knjiga profesora Vučine Vasovića *Savremeni politički sistemi*, što je izašla u izdanju »Naučne knjige« u Beogradu (1987) nesumnjivo obogaćuje dosadašnja istraživanja ove relevantne i politički aktualne problematike.

Osnovni cilj (ovog) rada prema mišljenju autora jeste istraživanje samo dijela realnosti suvremenog političkog svijeta, tj. istraživanje određenih konkretnih suvremenih političkih sistema i samo dijela razloga i objašnjenja za taj dio stvarnosti, jer razumijevanje cjeline političkog sistema zahtijeva drugačiji a prije svega interdisciplinarni pristup.

Ovako postavljeni cilj i metodološki postupak odredili su sadržaj, strukturu i sistematiku knjige koja je raščlanjena u uvodne napomene i četiri osnovna dijela: I *Politika i politički sistem*, II *Politički sistemi kapitalističkih zemalja*, III *Politički sistemi socijalističkih zemalja* i IV *Politički sistemi zemalja u razvoju*.

Činjenica što u svijetu danas postoji preko 170 suvremenih političkih sistema nameće potrebu izbora određenih zemalja prema značenju i relevantnosti kao i određivanja predmeta polazeći od onog što se želi proučavati, odnosno promatrati u suvremenom svijetu. Jer očigledno je da niti je moguće a niti potrebno u okviru određenog istraživačkog zadatka proučavati preko 170 suvremenih političkih sistema. Da bi se moglo pristupiti

istraživanju određenog broja suvremenih političkih sistema neophodno je prethodno odrediti osnovne koncepte i pretpostavke, teorije i modele, odnosno metode analize.

U prvom dijelu knjige (str. 1—55) koji obuhvaća četiri odjeljka, autor prvo definira osnovne pojmove i daje ostale elemente neophodnog teorijsko-metodološkog opredjeljenja predmeta, cilja, smisla i metoda istraživanja suvremenih političkih sistema. Poslije ovog slijedi odjeljak u čijem se središtu nalazi analiza političkog fenomena, posebno odnos politike i političkog sistema, zatim političkog sistema i države te pretpostavke o odnosima politike i društva.

Nakon što su jezgroviti i sistematično izloženi različiti teorijski koncepti ovih fenomena i njihovi međusobni odnosi, autor ukazuje na razlike u poimanju i određivanju političkog sistema koje se ne javljaju »samo s obzirom na nivo apstraktnosti, odnosno konkretnosti, već i s obzirom na različito poimanje sadržine pojedinih elemenata i veza, pa i različit jezik kojim se služe pojedini autori« (str. 27).

U nastavku rada prikazane su struktura i osnovne determinante te klasifikacija političkih sistema kao važno sredstvo analize odnosno razumijevanja i objašnjavanja političke stvarnosti. Nakon što je uspješno riješio neka konceptološka pitanja, autor se suočio s još nekim teškoćama koje nisu samo metodološke prirode. Riječ je prije svega o tome kako analizirati i prikazati ono što je predmet istraživanja. Suočen s ovom situacijom autor se orijentirao na predstavljanje pojedine grupe sistema preko određenih modela, ograničavajući se na analizu samo jednog dijela političke stvarnosti ili monografsku obradu samo jednog broja modela političkih sistema. Pri izboru pojedinih sistema autor se rukovodio »željom da se predstave sistemi koji su dovoljno reprezentativni za glavne ideološke i političke tokove, pa i za dobar dio morfologije suvremenog političkog života« (str. 11).

Da bi što uspješnije obavio svoj istraživački zadatak, autor klasificira suvremene političke sisteme oslanjajući se na neke temeljne zasade marksističke analize. Iako razni istraživači polaze od raznih kriterija pri klasificiranju suvremenih političkih sistema autor pravilno ističe da je pri klasificiranju suvremenih političkih sistema neophodno imati u vi-

du barem tri osnovna kriterija: stupanj ekonomskog razvoja, klasnu prirodu odnosa i oblik političke organizacije ili političkog sistema. Polazeći od navedenih kriterija suvremeni politički sistemi mogu se podijeliti u tri osnovne skupine: političke sisteme buržoaskog društva, političke sisteme socijalističkih zemalja i političke sisteme zemalja u razvoju, a u okviru svake od ovih grupa moguće su daljnje podjele.

Drugi dio knjige (str. 59—175), pod naslovom *Politički sistemi kapitalističkih zemalja*, sadrži četiri odjeljka u kojima se na osnovi određenih modela, tj. britanskog parlamentarizma, američkog prezidencijalizma, švicarskog federalizma i njemačkog fašizma daje analiza samo jednog dijela političke stvarnosti u okviru političkih sistema Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Švicarske i Njemačkog nacionalsocijalizma. U okviru navedenih sistema autor prikazuje i ispituje uvjete njihova nastanka odnosno geneze i razvoja, zatim organizaciju vlasti, tj. horizontalnu i vertikalnu (federalizam u SAD i Švicarskoj) podjelu vlasti, političke partije, javno mnjenje, participaciju i socijalni sadržaj politike, odnosno društveno-klasnu prirodu sistema. U posebnom četvrtom odjeljku analiziran je nastanak njemačkog fašizma, ideološke osnove nacionalsocijalizma te odnos nosilaca političke vlasti i šire socijalne strukture kao jedno od ključnih pitanja svake ozbiljnije analize nacionalsocijalizma. Autor također ispituje strukturu političkog sistema nacionalsocijalizma i političke vlasti.

U trećem dijelu, *Politički sistemi socijalističkih zemalja* (str. 179—289), autor daje analizu sovjetskog sistema jednopartijske »općenarodne države« i Velikog kineskog socijalističkog eksperimenta, u kojoj izvodi sve bitne društvene, političke i idejno-teorijske karakteristike političkih sistema Sovjetskog Saveza i NR Kine i njihovih vladajućih političkih snaga. U ovom dijelu rada, u zasebnim odjeljcima sistematično je izložen pogled na prirodu političkog sistema Sovjetskog Saveza i NR Kine te analizirano njihovo stvaranje i razvoj. U središtu su analize neka opća obilježja i kontinuitet sovjetskog i kineskog političkog sistema te faze u političkom razvoju ovih zemalja koje autor sistematično prati kroz ustavne dokumente od 1918, 1924, 1936 i 1977. kad je riječ o sovjetskom političkom sistemu, odnosno kroz provizorni Ustav iz 1949, Ustav iz 1954, 1975, 1973,

i 1982. godine kad analizira kineski politički sistem.

Četvrti dio bavi se analizom političkih sistema zemalja u razvoju (str. 293—366), u okviru kojega autor tematizira sedam političkih sistema: saudijsku tradicionalnu autokraciju, etiopijski vojni proto-socijalizam, libijsku damahiriju, tanzanijski udžama socijalizam, nikaragvanski višepartijski prosocijalizam, zambijski humanizam i Južnoafrički rasiistički totalitarizam.

Kao što se može primijetiti, autor je već u samom nazivu ukratko odredio karakteristike pojedinih sistema, i to na osnovi onoga što je dosad urađeno i što se kani uraditi pa i načina na koji funkcionira pojedini od proučavanih političkih sistema. Uzimajući za predmet analize sedam političkih sistema zemalja u razvoju, autor je uvjerljivo pokazao kako je danas zaista veoma teško, gotovo nemoguće, klasičnim kategorijama i klasifikacijama koje se primjenjuju u proučavanju evropskih i američkih zemalja odrediti i razvrstati pojedine političke sisteme zemalja u razvoju. Neki od njih čak ne poznaju nijednu od značajnijih političkih institucija, političkih organizacija i političkih partija modernog vremena. Riječ je prije svega o specifičnim, vrlo heterogenim i u mnogo čemu međusobno znatno različitim političkim sistemima u historijskom nasljeđu, ekonomskom, političkom i socijalno-kulturnom pogledu, od kojih se neki u izvjesnoj mjeri još uvijek nalaze u fazi svog konstituiranja.

Autor je, kao iskusan istraživač, pri analizi ovih sistema vodio računa o specifičnostima koje važe kako za zemlju u razvoju u cjelini tako i za pojedine između tih zemalja koje su u fokusu njegova znanstveno-istraživačkog interesa. U objašnjavanju njihove političke organizacije, odnosno političkog sistema, primijenjen je metodološki postupak koji nam omogućuje da se upoznamo s konkretnim oblicima izražavanja društveno-političkog života proučavanih političkih sistema i njihovim specifičnim karakteristikama.

Istražujući praksu ovih sistema autor je pokazao da se upravljanje osnovnim društvenim poslovima ne može osigurati u okvirima klasične organizacije društvenog života zasnovane na podjeli vlasti, postojanju više političkih stranaka i parlamentarnoj demokraciji. Naime, da bi ti sistemi omogućili rješavanje osnovnih

zadataka dolazi do koncentracije vlasti uz istovremeno jačanje državne intervencije. Takvi sistemi zahtijevaju državu koja će pored odbrambenih imati i brojne društveno-ekonomske, socijalne, ideološko-političke i kulturne funkcije. Veliki programi izgradnje ili nacionalizacije osnovnih sredstava za proizvodnju i prirodnog bogatstva teško se mogu ostvariti bez oslonca na aktivnu državu i poduzimanja mjera za mobiliziranje i motiviranje najširih društvenih slojeva. Niska obrazovna i kulturna razina stanovništva zahtijeva i provođenje kulturne transformacije sistema. U nekim od tih sistema država postaje jezgro operativno-upravljačkog mehanizma i osnovna poluga razvojne strategije (str. 321). Sve to ima za posljedicu stvaranje drugačijih okvira i oblika političke organizacije ovih društava.

Vrlo su značajna autorova zapažanja o filozofskim i ideološkim osnovama tih političkih sistema. Na njihovu primjeru autor pokazuje da u nekim slučajevima širi idejni i politički okvir razvoja i funkcioniranja političkih sistema ne čini ustav ili kodificirano zakonodavstvo, već šarija-vječni i univerzalni zakoni koji su sadržani u Kuranu — i tzv. Treća univerzalna teorija (primjer Libijska damahirija), ili, u slučaju Tanzanije, to je doktrina udžama socijalizma, a u Zambiji doktrina »zambijskog humanizma« koja se oslanja na »tradicionalne vrijednosti i nastoji da bude kontrabalansirajuća snaga ne samo zapadnom industrijalizmu i kolonijalizmu, već i bilo kakvom lijevom radikalizmu« (str. 347). U slučaju Nikaragve osnovu i okvir upravljanja čine neki osnovni zakoni. Međutim, kao i u nekim drugim slučajevima, prije svega u revolucionarnim sistemima, vodstvo je okupirano problemima traženja adekvatne forme političkog sistema i odgovarajućeg idejnog okvira i strategije razvoja. Za svaku od tih kategorija autor je dao vrlo korisna šira objašnjenja.

U svojim istraživanjima autor raspravlja i o nedovoljno konstituiranoj i neizdiferenciranoj klasnoj i socijalnoj strukturi i osporava mišljenje da radnička klasa mora uvijek biti ona snaga koja se bori za progres i nezavisnost. Na primjerima tih zemalja prof. Vasović pokazuje rigidnu shemu klasne i socijalne strukture i ističe da je »teško instrumentalnom teorijom i rigidnom shemom klasa-država odrediti karakter države i tvrditi da je država instrument

vladajuće klase, bilo da je riječ o buržoaskoj ili radničkoj klasi«. Vasović otkriva u ovim političkim zajednicama specifičnu socijalnu i klasnu strukturu. U mnogim od ovih zemalja domaća buržoazija nije uspjela da se konstituiru u klasu za sebe »naročito ne u vidu vladajuće klase«, a radnička klasa je toliko malobrojna da je nemoguće govoriti o njoj kao o politički značajnijoj klasi. Najbrojniji dio čini seljaštvo, kojemu je iz mnogobrojnih razloga teško pridati atribute vladajuće ili politički odlučujuće skupine (str. 321). To ima za posljedicu relativno autonomnu poziciju i prirodno države koju nijedna od socijalnih klasa nije kadra kontrolirati. Iz ovog proizlazi da su bilo kakve paralele sa socijalnom strukturom u razvijeni zemljama svijeta neodržive. Specifična socijalna struktura ovih društava utjecala je, između ostalog, i na specifičnu ulogu subjektivnih faktora u društvenim preobražajima tih zemalja. Neke od tih zemalja grade svoje autentične demokratske oblike koji su produkt specifičnosti njihovih društava.

Iako je u našoj politološkoj literaturi problematika suvremenih političkih sistema bila već djelomično obrađivana, s teorijskog tako i s empirijskog gledišta, mišljenja smo da je profesor Vasović svojim opsežnim radom i nastojanjem da široko i sustavno zahvati dio realnosti suvremenog političkog svijeta i to podjednako u političkim sistemima buržoaskih društava kao i u političkim sistemima socijalističkih zemalja i zemalja u razvoju, dao nedvojbeno značajan prilog znanstvenom promišljanju ove relevantne i aktualne društvene i političke problematike. Ovim je djelom suvremenoj politologiji istodobno dana značajna građa za daljnje teorijske generalizacije.

Kao što se može zapaziti, prof. Vasović se prihvatio krupnog i nimalo lakog istraživačkog zadatka kojim se danas u suvremenoj politologiji, napose u razvijenom svijetu, bave timovi istraživača. Premda je autor pri analizi buržoaskih političkih sistema Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Švicarske, imao znanat broj radova koji su mogli poslužiti kao korektiv, budući da je riječ o najviše istraživanim suvremenim političkim sistemima — a to bi djelomično moglo važiti i za politički sistem Sovjetskog Saveza, u mnogo mjeri za politički sistem NR Kine — autor je svoje teorijsko (marksistič-

ko) obrazovanje primijenio u analizi realnosti suvremenog svijeta dajući mu jednu novu dimenziju. Međutim, kad je riječ o političkim sistemima zemalja u razvoju, i to o onima koje je autor stavio u fokus svog znanstveno-istraživačkog interesa, ozbiljnih znanstvenih zahvata u ovu problematiku ima malo ne samo u našoj sredini nego i u široj svjetskoj literaturi, pa je razumljivo što je autor, suočen sa specifičnom stvarnošću tih zemalja za istraživanje pojava i procesa u tim političkim sistemima morao pronalaziti nova rješenja i tumačenja, bitno drugačija od onih koja važe za evropske prostore.

Vrlo široko koncipiran istraživački zadatak, ograničen prostor i, ponegdje, nedostatak adekvatnog materijala za neke »uzorke« suvremenih političkih sistema djelomično su smanjili mogućnost koncentriranog istraživanja i dubljeg zahvata. Međutim, bez obzira na ove opservacije, rad prof. Vasovića pruža vrlo dobar uvid u relativno velik dio jedne veoma kompleksne ali nadasve društvene i političke realnosti, kao i u načine rješavanja osnovnih problema politike. Sistematičnim načinom izlaganja, preciznošću kategorija, uvidom u relevantnu i bogatu literaturu, sigurno je da će ovaj rad pridonijeti daljnjem konstituiranju znanosti o suvremenim političkim sistemima i zauzeti značajno mjesto u našoj suvremenoj političkoj znanosti.

Iako je autor knjigu namijenio prvenstveno studentima odgovarajućih fakulteta, ona će veoma dobro poslužiti svima koji su iz profesionalnih razloga ili nekih drugih motiva upućeni na druge zemlje ili na praćenje suvremenih procesa, kao i onima koji se interesiraju za politička zbivanja u suvremenom svijetu.

Stefica Deren-Antoljak

Recenzija
UDK 355.1:316+355.01+355.1:32

Ježi Vjatr: *Sociologija vojske*

Vojnoizdavački i novinski centar Beograd
1987, str. 394.

Vojska je jedan od bitnih činilaca svih dosadašnjih društveno-političkih si-

stema. Promatrana kao društvena organizacija koju obilježava koncentracija sile, i to ne isključivo vojne, vojska je u mogućnosti promijeniti društvene odnose sredine u kojoj egzistira ili pak konzervirati već uspostavljene odnose. Knjiga J. Vjatra analizira upravo takvu tematiku, otuda i njeno veliko značenje. To posebno stoga što su marksistički utemeljena djela o sociološkom istraživanju vojske ne samo u jugoslavenskim već i svjetskim razmjerima malobrojna. Sociologija vojske je nastala 1960. godine pod naslovom: »Armija i društvo. Uvod u sociologiju vojske« (Varšava 1960). Nakon nekoliko godina, pripremajući drugo izdanje knjige, promjenom dijela sadržaja Vjatr joj mijenja naslov. Tako je stvorena »Sociologija vojske« koja je prvi put objavljena 1964. Osamnaest godina kasnije, 1982. godine, objavljeno je drugo, prošireno i ispravljeno izdanje koje je 1987. prevedeno i objavljeno u Jugoslaviji.

Rad je podijeljen na četiri dijela: 1) *Predmet i metodologija sociologije vojske*, 2) *Velike političke ideologije o društvenoj ulozi armije*, 3) *Uloga armije u kapitalističkom društvu* i 4) *Vojska u socijalističkim zemljama*. Iako su pretenzije i dosezi rada znatno širi, uočljivo je da je ključno pitanje, pitanje na koje Vjatr odgovara čak i onda kad ga eksplicite ne postavlja, sagledavanje mjesta i uloge armije u društvu, i to prvenstveno s aspekta samostalnosti ili potčinjenosti oružanih snaga civilnim strukturama društva. Čak se stječe dojam da Vjatr nije ni sam svjestan tolike usmjerenosti rada k tom pitanju. Naime, preferirajući pitanje odnosa društvo — vojska Vjatr daje marginalnu ulogu ostalim pitanjima — npr. unutarnjoj organizaciji armije, komandovanju kao najvažnijem odnosu unutar armijske grupe, odnosu ljudskog i tehničkog faktora i sl. — te na taj način vlastito određenje predmeta sociologije vojske (str. 18—22) potiskuje u drugi plan. Otuda je u pravu dr Ibrahimpašić kad u Predgovoru knjige primjećuje da je Vjatrov rad više politološka a manje sociološka studija o vojsci, pa bi on i dalje mogao nositi prvotni naslov »Armija i društvo«. Kažimo odmah i to da Vjatr prihvaćajući mišljenje da oružane snage mogu imati ne samo negativnu već i pozitivnu ulogu ipak daje težišni naglasak na nužnost (prirodnost) podređenog odnosa armije civilnim nosiocima vlasti.

Vjatr armiju razmatra u sklopu kapitalističkih, socijalističkih i nerazvijenih zemalja. Pritom je on više preokupiran teorijom — građanskom i marksističkom — nego konkretnom praksom.

1. Armija u građanskoj misli i praksi.

Vjatrovo odlično poznavanje relevantne literature stavlja ga u poziciju mjerodavnog suca koji je u mogućnosti da ne samo korektno prezentira najznačajnije spoznaje građanske teorije o armiji već da je vrednuje, uspoređuje, prihvaća ili odbacuje. Vrednujući doktrinu neaoružanosti u SAD u vremenu neposredno po stvaranju američke države, ideje o naoružavanju naroda u Francuskoj u doba jakobinske revolucije, Njemačku militarističku tradiciju, Smithovu doktrinu stajace vojske, Lassvelovu »garnizonsku državu« i dr. Vjatr razvrstava građansku misao, kad se radi o njenom sagledavanju vojske, na tri pravca: liberalni, konzervativni i militaristički. Liberalni pravac označava civilnu kontrolu nad vojskom realiziranu kroz ustavne vlasti u sistemu buržoaske demokracije; konzervativni — nezavisnost vojske i njen utjecaj na politiku države; militaristički — vladavinu vojnih grupa. Generalno uzevši, kaže dalje Vjatr, liberalni pravac je dominantan u građanskoj misli i praksi. Konzervativni, posljednjih godina sve više jača s tendencijom da odnese prevagu. Porazom fašizma militarističke se koncepcije potiskuju.

Prihvatimo li Vjatrovu podjelu buržoaske misli kao vrlo umjesnu i korisnu, to ipak ne bismo mogli ustvrditi i za konkretnu operacionalizaciju svakog od navedenih pravaca. Tu prvenstveno mislim na prezentaciju militarističkog pravca koji ga dovodi u poziciju neadekvatnog sagledavanja militarizma u socijalizmu i visokorazvijenim zemljama kapitalizma. Valorizirajući određenja nekih autora o militarizmu, Vjatr daje vlastito određenje, po kojem je militarizam »...politički sistem u kome su vojna lica vladajuća ili dominantna snaga« (str. 280). To ne znači da vojnik mora da bude na čelu države, »... o militarizaciji sistema ne svjedoči to da on ističe pojedina vojna lica na odgovorne položaje, već pozicija vojnih lica kao takvih. Proučavanje vojno-civilnih odnosa je analiza situacije grupe, a ne pojedinaca« (str. 281).

Mislimo da se tu radi o zabludi autora. Svođenje militarizma na, posrednu ili neposrednu, vladavinu vojnika je jednostrano. Militarizam se javlja i u političkim sistemima, i to ne samo kao efemerna pojava, u kojima civilne strukture imaju dominantnu ulogu (očigledan primjer su SAD). Na taj način razmatrano, Vjatrovo negiranje postojanja militarizma u sklopu visoko razvijenih zemalja kapitalizma teško je održivo. Polazeći od problematičnog pojmovnog određenja militarizma, izvlači se još problematičniji zaključak. Osim toga, ako militarizam vrednujemo kao negativnu društvenu pojavu (Vjatrova pozicija je neutralna), ni sve vojne vladavine ne bi se mogle svrstati pod zajednički nazivnik — militarističke. Analizirajući ulogu armije u kapitalističkim društvima Vjatr uočava i ističe da se u nekim suvremenim pravcima nemarksističke sociologije sila (armija) izdiže na nivo glavnog faktora koji odlučuje o nastanku i trajanju klasnih sistema, da je ekonomska vlast sekundarna u odnosu na političku, ili, da je vojna vlast, kao najefikasnija forma vladanja sredstvima za nasilje, osnovni faktor koji utječe na društvenu stratifikaciju (Russel, Lassvel, Andreški...). Ne prihvaćajući takva viđenja, Vjatr u prvi plan ističe ekonomsku strukturu kao glavni faktor klasne strukture, ali ne negira ni mogućnost djelovanja osamostaljenih vojnih struktura na klasnu strukturu. Iako to za marksizam nije novo shvaćanje, jer su o tom povratnom utjecaju armije na društvo pisali već Marx i Engels, Vjatr je jedan od rijetkih marksista koji mu posvećuje dužnu pažnju. Upravo stoga njegova podjela na pet osnovnih tipova osvajanja: »Eksterminatorsko«, »kolonijalno«, »romansko«, »kolonizatorsko« i »kastinsko«, u kojima osvajač u potpunosti ili samo djelomično mijenja klasnu strukturu na osvojenom teritoriju, predstavlja značajan doprinos pravilnom shvaćanju promatranog pitanja.

Značajno je još istaknuti da Vjatr klasični karakter armije u kapitalističkom društvu promatra s obzirom na funkciju koju armija ima u društvu i u odnosu na sastav armije. Težište je na sastavu komandnih struktura u armiji. Vjatr jasno pokazuje proces stvaranja novog tipa vojnog lica, profesionalca specijaliziranog isključivo za posao ratnika, stručnjaka vezanog za službu profesionalnom lojalnošću, osobe koja službu smatra osnovnim izvorom sredstava za život i de-

terminantom društvenog položaja. Osobe koja je posredno vezana s vladajućom klasom. Posredna veza je nužna zamjena prijašnje neposredne (regrutirane oficirskog sastava iz redova vladajuće klase), a prvenstveno su posljedice toga: 1. društvene funkcije profesionalnih vojnih lica — rukovođenje armijom kao institucijom klasne vladavine; 2. njihov društveni položaj — privilegirani položaj koji osigurava vladajuća klasa i 3. elitizam oficirskog sastava — koji je rezultat ideološkog utjecaja vladajuće klase i prenaplašenog veličanja službenja domovini (militifikacija).

2. Armija u socijalističkim državama i marksističkoj misli.

Vjatrova interpretacija marksističke misli o oružanoj sili slabija je od prikaza buržoaske misli. To pogotovu važi za njegovo sagledavanje konkretne socijalističke prakse. Viši stupanj ideologizacije a niži stupanj znanstvenosti odlika je ovog dijela rada. Vjatr je tu isuviše blagonaklon uspostavljenom sistemu odnosa društvo — armija, toliko blagonaklon da marksistički koncept oružanog naroda posve svjesno potiskuje u drugi plan — o njemu gotovo da i ne govori. Istina, on smatra da je u potpunosti zadržala svoju aktualnost osnovna Marxova misao da proleterska revolucija mora uništiti, razbijati cijeli aparat buržoaske države i skupa s njim — i to prije svega — buržoasku armiju, ali konkretnu formu izgradnje nove revolucionarne vojne organizacije socijalističkog društva vidi isključivo u izgradnji socijalističke armije klasičnog tipa (stajajuća armija). Za Vjatra je taj tip vojne organizacije nužnost i produkt je neočekivanog razvoja u odnosu na teorijska predviđanja socijalističke revolucije te krupnih promjena u ratnoj tehnici. Osim toga, on je i konstanta, jer je rezultat postojanja kapitalističkih država: tek njihovim nestankom nestat će i uzroci postojanja socijalističke armije klasičnog tipa.

Ako bi se nužnost i mogla prihvatiti, konstanta zasigurno ne. Možda i protivno svom htijenju (međutim, mi analiziramo tekst, a ne eventualno njemu suprotstavljeno drugačije htijenje) Vjatr se pri iskazanim određenjima uskladio s ideološkim nazorima vladajućih snaga društva kojem pripada (u užem i širem određenju) po kojima socijalistička armija opstaje dok postoje kapitalistička

društva. Možda je najbolja potvrda tog specifikuma i te spekulacije sovjetska teorija i praksa (ako pod praksom razumijevamo ustavne odrednice) po kojima sovjetska armija ima isključivu vanjsku funkciju. Na unutarnjem planu, transformacijom države diktature proletarijata u općenarodnu državu armija gubi funkciju. Shodno tome, iako ne tako drastično, i Vjatr socijalističku armiju promatra idealistički, kao općedruštvenu kategoriju kao organizaciju koja se stopila s narodom.

Ideološki okvir u koji se smjestio Vjatr ima i druge po njegovo razmišljanje negativne posljedice. Militarizam smatra nemogućim u socijalističkim sistemima. To ne bi bilo ništa čudno — jer je to uobičajeno mišljenje teoretičara istočnoevropskih socijalističkih zemalja (npr. V. P. Vasin, A. Buzuev, V. N. Saprikov i dr.) — da nije u suprotnosti s Vjatrovom definicijom militarizma koja vrlo jednostavno objašnjava da je militarizam tamo gdje vladaju vojnici. Za očekivati bi bilo da bi po tom određenju militarizam bio i u Poljskoj 80-ih godina. Umjesto očekivanog, neočekivano, u socijalističkim sistemima militarizam se ne javlja. Konkretna praksa pojedinih socijalističkih zemalja više nego jasno opovrgava Vjatrov sud.

Istovjetan zaključak mogao bi se izvesti i za njegova zapažanja o vojno-obrambenoj organizaciji jugoslavenskog društva. Oružane snage SFRJ Vjatr dijeli na regularne i partizanske (u koje svrstava jedinice teritorijalne obrane). Smatra da jugoslavenska ratna doktrina predviđa prvenstveno vođenje oružane borbe partizanskim metodama.

3. Armija u nerazvijenim zemljama Latinske Amerike, Afrike i Azije

Iako njegove opservacije o ulozi armije u nerazvijenim zemljama nisu opsegom zastupljene koliko i u prethodna dva slučaja, one su vrlo plodne i sadržajne. On smatra da dominacija vojske u pojedinim nerazvijenim zemljama nije posljedica nezrelosti ili niskog stupnja razvoja tih zemalja, kao što misli npr. Huntington, već više posljedica krize političkog sistema. Tu se Vjatr približava spoznaji S. Fainera koji objašnjenje za dominaciju vojnika nalazi u

dominantnom tipu političke kulture, koji ili izaziva poštovanje ustavnog poretka od strane vojske ili otvara put direktnim vojnim vladavinama.

Značajna su i Vjatrova razmatranja o izolaciji oficirskog sastava u odnosu na mase, koji svoju otuđenost shvaća kao prirodno stanje i izvor posebnog posvećenja. Naime, oficiri nisu jednostavno predstavnici klasa iz kojih potječu, već zapravo predstavljaju vlastite grupe interese. Ustvari, njihova otuđenost ima dvostruku prirodu. Posljedica je: 1) želje za zauzimanjem položaja buržoaske oligarhije i 2) zastupanja narodnih interesa, ali s monopoliziranjem rukovodstva putem radikalnih promjena i isključivim korištenjem privilegija na toj osnovi. Rezultat takvog toka događaja je autokratska, ali istovremeno, do izvjesnog stupnja, progresivna vojna diktatura (str. 294).

Cijeneći progresivnost ili reakcionarnost oružanih snaga u postkolonijalnim zemljama, i to na osnovi njihovog odnosa prema društveno-ekonomskom i političkom sistemu suvremenog imperijalizma, odnosno odnosa prema situaciji u zemlji, Vjatr daje, rekao bih, valjanu tipologiju vojnih režima na: 1. tradicionalne vojne oligarhije, 2. kontrarevolucionarne vojne režime, 3. vojnotehnokratske režime i 4. populističke vojne režime (str. 300). Vjerojatno polazeći od Gramscijevog određenja cazarizma kao moguće ne samo negativne već i pozitivne pojave, Vjatr dokraja razvija tu misao izdvajajući kao zaseban tip vojnih režima populističke vojne sisteme. Takav tip režima opravdava sva ona shvaćanja koja pripadnicima oružanih snaga u pojedinim nerazvijenim zemljama daju ulogu progresivnih (revolucionarnih) subjekata koji društvo vuku u progres. No, da li te populističke vojne režime nazvati istovremeno i militarističkim, kako to čini Vjatr, pitanje je za sebe. Polazeći od isključivo negativnog određenja militarizma kao društvene pojave mišljenja sam da ne.

Studija *Sociologija vojske* zahvaća mnoge sadržaje značajne za sagledavanje mjesta i uloge vojske u društvu. S viđenjima u njoj se ne moramo složiti, ali se ona u analizi te uloge ne mogu mimoći.

Recenzija
UDK 327.01+355.01+327.36

Edited by Jashikazu Sakamoto

Strategic Doctrines and Their Alternatives

Gordon and Breach Science Publishers
New York, 1987, 299 str.

Stara latinska poslovice »Si vis pacem, para bellum«, opasan je moto velikog broja suvremenih stratega i strategijskih mislilaca. U vremenu u kojem živimo, danas krajem 20. stoljeća, neophodno je mijenjati ovaj koncept, jer su sve dosadašnje strategije i doktrine kreirane da osiguraju mir u svijetu, rezultirale neprestanom utrkom u naoružanju, posebno nuklearnom, povećavajući time opasnost od nuklearnog holokausta. Upravo zbog toga pojavila se potreba za stvaranjem alternativnih strategija koje bi garantirale mir i sigurnost bez opasnih posljedica i popratnih efekata.

Kao vlastiti doprinos proučavanju postojećih, ali i pokušajima pronalazanja i istraživanja novih, alternativnih strategija sigurnosti, The United Nations University je u sklopu obilježavanja Međunarodne godine mira, okupilo desetak međunarodno priznatih i poznatih znanstvenika sa područja međunarodnih političkih odnosa, objavljujući njihove radove u knjizi *Strategic Doctrines and Their Alternatives*. Ovo djelo dio je serije od pet knjiga o problemima regionalnog mira i sigurnosti u Aziji, Africi, Latinskoj Americi i Evropi i jedne studije o problemima pripremanja društva za život u miru, a koje su ujedno i sadržaj glavnog programa The United Nations University pod zajedničkim nazivom »Peace and Global Transformation«.

Kao što u uvodnom dijelu naglašava Yoshikazu Sakamoto, urednik knjige *Strategic Doctrines and Their Alternatives*, strategija je stara koliko i rat, a rat je u različitim oblicima star koliko i čovječanstvo. Jedno od najstarijih dijela o pojmu strategije, čiji autor je kineski mislilac Sun Tzu, datira još iz vremena prije nove ere. Međutim, prekretnicu u povijesti strategije čini, danas već klasično djelo *O ratu i vodenju rata* pruskog generala Karla von Clausewit-

za. Uslijed promjena do kojih je došlo u međunarodnoj zajednici, a posebno pod utjecajem znanstveno-tehnološke revolucije koja je donijela pronalazak novih, razornih vrsta oružja, kao što je nuklearno oružje, pojam strategije je znatno promijenjen. Od izrazito vojnog termina, ovaj se pojam u proteklih nekoliko desetljeća gotovo identificirao s pojmom nacionalnog interesa, te je strategija od vještine vođenja rata postala vještina osiguravanja najviših interesa pojedine države.

Značenje koje danas imaju strategija i strategijsko mišljenje kao mogućnost korištenja svih sredstava od vojnih, ekonomskih, diplomatskih za ostvarivanje nacionalnih interesa države može se ilustrirati postojanjem velikog broja instituta za strategijske studije u nizu zemalja suvremenog svijeta. Prelazak strategije iz isključivo vojne sfere u domenu širih međunarodnih odnosa rezultiralo je i smanjivanjem broja vojnika među najznačajnijim strategijskim misliocima, čemu kao dokaz može poslužiti i knjiga *Strategic Doctrines and Their Alternatives*, u kojoj su objavljeni radovi isključivo »civila«, odnosno sveučilišnih profesora i znanstvenika s nekoliko istraživačkih instituta.

Sama knjiga sastoji se od dva dijela, od kojih prvi obuhvaćajući četiri studije pod zajedničkim podnaslovom »Strategic Doctrines in Perspective« ima za datak da kritički preispita dosadašnje strategijske doktrine s različitih stajališta, odnosno kroz njihov povijesni pregled, teorijsku utemeljenost i praktičku primjenljivost.

Tako američki profesor, matematičar i politolog Anatol Rapoport smatra da je za predočavanje strategijskog mišljenja iz jedne teorijske perspektive neophodno promotriti i sve promjene do kojih je tokom razvoja ljudske civilizacije došlo u shvaćanju samog koncepta rata koji je bio i ostao institucionalni dio svakog ljudskog društva i jedna od najvažnijih funkcija države. Promatrajući strategijsko mišljenje kroz povijesnu perspektivu, Alain Joxe nastoji odrediti faktore koji su utjecali na stvaranje novih strategija i doktrina, naglašavajući važnost promjena u društvenim sistemima i njihovim političko-socijalnim strukturama, kao i utjecaj razvoja modernih i tehnički savršenijih vrsta oružja. Marek Thee, urednik istaknutog norveškog časopisa »Bulletin of Peace Proposals« i Radovan Vukadinović, profe-

sor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu i vrstan poznavalac nuklearnih strategija u svojim studijama analiziraju osnovne postavke, praktičko značenje i utjecaj dvaju suvremenih strategijskih dostignuća: doktrine nuklearnog zastrašivanja i strategijske obrambene inicijative (SDI).

Budućnost alternativnih doktrina predmet je rasprava iz drugog dijela knjige *Strategic Doctrines and Their Alternatives*, u kojem su objavljeni radovi Yoshikazua Sakamotoa, Jerzyja Pawłowicza, K. Subrahmanyama, Raimoa Väyryneena, Hakana Wiberga, Genea Sharpa i Ulricha Alberchta. U smislu alternativnih doktrina koje su usmjerene na jačanje mira i sigurnosti, obuhvaćene su različite mogućnosti unilateralnog djelovanja pojedinih država, zatim razvijanje koncepta i politike detanta i miroljubive koegzistencije, nesvrstavanja i zajedničke sigurnosti.

Alternativne doktrine ne predstavljaju puke utopijske tvorevine, već su one u praksi međunarodnih odnosa provedene s velikom energijom i mudrošću zabrinutost svijeta nuklearne ere, u kojem se sve češće čuju zahtjevi za mijenjanjem odnosa među sudionicima međunarodnih političkih zbivanja i prihvaćanjem koncepta »Si vis pacem, para pacem« kao istinske i jedine mogućnosti koja može svima osigurati pravo na miran i siguran razvoj. Knjiga *Strategic Doctrines and Their Alternatives* znanstveni je doprinos njezinih tvorca upravo u tom pravcu.

Ksenija Jurišić

Prikaz

UDK 327.36/37+341.1

Vesna Prga,
Štefica Deren-Antoljak:

*Problemi mira i razoružanja
u svijetu*

Liga za mir RK SSRNH, Udruženje za UN SRH i »Vjesnik«, Zagreb 1986.

1.200 milijardi dolara potrošenih protekle godine u vojne svrhe — što je jednako iznosu dugova zemalja u razvo-

ju, bez kamata — dovoljno govori o potrebi da se istraživanju mira i razoružanja u svijetu posveti odgovarajuća pažnja. Ova je publikacija objavljena u povodu proglašenja 1986. Međunarodnom godinom mira kao plod nastojanja članova Udruženja za UN Hrvatske i Lige za mir SRH, ne samo svojim članovima već i širem čitateljstvu, na pristupačan način, ali i uz obilje relevantnih podataka izlože naznačeni problem.

Prvi dio — »Pitanja razoružanja u suvremenom svijetu« — napisala je mr Vesna Prga, potpredsjednica Udruženja za UN Hrvatske. Razumljiva je zabrinutost autorice činjenicom da danas, na pragu 21. stoljeća, opstanak života na zemlji može biti doveden u pitanje, jer, prema dostupnim podacima, »danas se procjenjuje da 50.000 nuklearne sile raspolazu s više od 50.000 nuklearnih bojevih glava. Ukupna eksplozivna moć svjetskih zaliha nuklearnog oružja otprilike je jednaka snazi milijun bombi tipa one koja je bačena na Hirošimu« (str. 8).

U novoj historijskoj situaciji nastaloj nakon drugog svjetskog rata javljaju se nove revolucije i borbe između progresivnih i konzervativnih snaga, razvijaju se materijalne i duhovne proizvodne snage, tehnika i tehnologija, ali i opće društvene krize, utrka u naoružanju, krizna žarišta i lokalni ratovi, a milijuni ljudi umiru od gladi. O dubini proturječnosti svijeta u kojemu živimo govori i podatak koji navodi autorica da se čak »40 posto znanstvenika bavi istraživanjima i otkrićem najsmrtonosnijih oružja masovnog uništavanja« (str. 8).

Utrka u naoružanju, čiji su glavni nosioci supersile i blokovske grupacije, ima dva aspekta: kvantitativni i kvalitativni. U kvantitativnom, ona znači sudjelovanje svih zemalja, a drugi aspekt predstavlja zapravo utrku u pravom smislu. Razoružanje po svom opsegu može biti opće i potpuno ali i djelomično i ograničeno. Sam proces je, kako to objašnjava mr Prga, vrlo složen skup mjera i vrlo star problem međunarodnih odnosa koji zahtijeva angažiranje svih progresivnih snaga u svijetu u cilju ostvarivanja ideje svestranog preobražaja svijeta.

U daljnjem je tekstu dan kratki prikaz evolucije ideje razoružanja, od mirovne konferencije u Versaillesu 1919. preko rezolucija i odluka UN, bečkih

pregovora velikih sila i međunarodnih skupova, do najnovijih ugovora. Pregled međunarodnih sporazuma i rezolucija potkrijepljen je relevantnim podacima o količinama i vrstama naoružanja o kojima se pregovara, a na kraju teksta ukratko je prikazana značajna uloga Jugoslavije u okviru OUN i pokreta nesvrstanih. Jugoslavija se na međunarodnom planu stalno zalaže za »opće i potpuno razoružanje, pod strogom i efikasnom međunarodnom kontrolom« (str. 17).

Drugi dio publikacije nosi naslov »Mirovni pokreti u Evropi i svijetu«, a potječe iz pera dr Stefice Deren-Antoljak, predsjednice Udruženja za UN Hrvatske i docenta Fakulteta političkih nauka u Zagrebu. Autorica navodi da je Evropa najmilitariziraniji dio svijeta, na čijem se teritoriju nalazi oko 15.000 bojovnih glava što su ih postavile SAD i SSSR, a morima koja okružuju Evropu krstare podmornice čiju su snage dovoljne da nekoliko puta unište svijet. Svoje tvrdnje o nesigurnosti evropskog mira, dr Deren potkrepljuje mnoštvom podataka iz relevantnih svjetskih izvora, među kojima čelno mjesto ima štokholmski Međunarodni institut za proučavanje mira. Spoznaja o mogućem uništenju svijeta uvjetuje nastanak i jačanje valova proturatnog raspoloženja koje se manifestira u obliku mirovnih pokreta. Borba za mir stara je koliko i oružje i ratovi, ali se ispoljila jače nego ikada prije u drugoj polovini ovog stoljeća, i to u tri mirovna vala, otprilike svakih deset godina.

Noviji mirovni pokreti imaju nove ciljeve pa i sveobuhvatnije programe, a svoje saveznike traže i među zemljama Trećeg svijeta, sagledavajući duboke uzroke današnjih kriza koji leže u trajnim suprotnostima između Sjevera i Juga, bogatih i siromašnih itd. Zanimljivo je da jezgrou mirovnih pokreta čine pripadnici mlađih generacija koji se međusobno razlikuju »u ideološkom i u ekonomskom, socijalnom, političkom i kulturnom pogledu« (str. 25).

Obrazlažući djelovanje današnjih mirovnih pokreta u Evropi, autorica značajnu ulogu u njihovoj daljnoj afirmaciji pridaje Fondaciji za mir Bertranda Russella. Zahvaljujući nastojanjima te fondacije i nekolicine drugih organizacija te znanstvenih radnika i drugih istaknutih ličnosti, stvoren je program na

osnovi kojega Evropski pokret za nuklearno razoružanje okuplja sljedbenike iz svih zemalja Evrope te iz nacionalnih i međunarodnih organizacija. Taj pokret održava godišnje mirovne konferencije koje u posljednje vrijeme nastoje okupiti i mirovne organizacije iz drugih dijelova svijeta, a u čijem radu sudjeluju i predstavnici jugoslavenske Lige za mir.

Današnji snažni mirovni pokreti razvili su ideju nezavisne i nesvrstane Evrope, a kao najvažniji cilj svojih napora ističu »nuklearno razoružanje i zaustavljanje utrke u nuklearnom naoružanju, a značajna mjera u razoružanju jest uspostavljanje bezatomske Evrope« (str. 33). Kao takvi, oni su danas nova subjektivna društvena snaga koja pridonosi porastu društvene i političke svijesti i mobilizaciji progresivnih snaga. Oni su žestoki kritičari ekonomskih i političkih sistema u vlastitim zemljama, bore se protiv snažnih birokratskih aparata, centara ekonomske moći, etastičkih modela, protiv nezaposlenosti i za političku i društvenu demokraciju.

Razmatrajući uvjetovanost pojave mirovnih pokreta bitnim karakteristikama suvremenog društva, dr Deren se pita kakve su perspektive i kakva je daljnja sudbina tih pokreta. »Odgovor na ovo pitanje nije lako dati. Ali, ako se sudbina novih mirovnih pokreta vezuje uz mogućnost prevladavanja globalne krize u koju su zapala suvremena društva, tada ne treba očekivati brzi izlazak iz krizne međunarodne situacije« (str. 36). Autorica na kraju svojega teksta navodi i danas aktualne riječi predsjednika Tita: »Mir je nedjeljiv i ne može se održavati silom oružja ili samo strahom od uništenja.«

Predsjednik Lige za mir RK SSRNH i iskusni diplomat, dr Vjekoslav Cvrilje, u pogovoru knjizi osvrnuo se na nastanak i rad Jugoslavenske lige za mir, nezavisnost i ravnopravnost naroda u čijem sastavu djeluje i Liga za mir RK SSRNH.

Treba na kraju reći da ova razumljivo i jednostavno — ali ne i bez stručnih kvaliteta — pisana knjiga, koja je rezultat volonterskog rada, značajno pridonosi boljoj informiranosti javnosti o mogućim posljedicama utrke u naoružanju.

Bogdanka Pešić

Prikaz
UDK 947:323.27'1917'

Roy Medvedev:

Revolucija 1917. godine u Rusiji

»Rad«, Beograd 1986.

Djelo Roya Medvedeva, kao što i sam autor u vrlo poticajnom predgovoru jugoslavenskom izdanju piše, nema namjeru izložiti: »istorijsku ili nekakvu opštu teoriju ruske revolucije 1917.«, već analizira »... samo onaj deo problema vezanih za revolucionarne događaje 1917—1918. godine u Rusiji...« (str. 7) koje autor smatra značajnim za razumijevanje razvitka Sovjetskog Saveza nakon oktobarske revolucije.

Sadržaj knjige čine četiri međusobno povezana poglavlja pod naslovima: »Da li je oktobarska revolucija bila neizbežan događaj?«, »Da li je oktobarska revolucija bila preuranjena«, »Prvih sto dana posle oktobarske revolucije« i »Teško proleće 1918. godine«.

Tražeci odgovor na pitanje da li je oktobarska revolucija bila neminovna, autor ukazuje na neodrživost teorije determinizma koja čovjeku odriče ulogu subjekta povijesti, pretvarajući ga u instrument izvršavanja objektivnih zakona. Determinizam cjelokupnu povijest shvaća pravolinijskim kretanjem unaprijed zadanim smjerom, te se i socijalistička revolucija u Rusiji tumači nužnošću koja se morala dogoditi upravo onako kako se dogodila.

Medvedev se ne upušta u teorijsku raspravu s ovom tezom, već navodi niz primjera kao što su: careva nesposobnost i intelektualna bezvoljnost, mlitavost grupa koje su se bavile mišlju o svrgavanju cara, odlučnost Lenjina, nesposobnost buržoazije da realno sagleda situaciju itd. Iz ovih primjera vidljivo je da u historijskim zbivanjima značajnu ulogu imaju i slučajnosti čije navođenje autoru služi u dokazivanju teze da ni februarska ni oktobarska revolucija nisu bile historijska nužnost.

Na kraju prvog poglavlja navedena su različita shvaćanja o mogućnostima organiziranja revolucionarne akcije masa, po kojima menševici i zapadnoevropski socijaldemokrati ne prihvaćaju Lenjinov

stav da se revolucija, ukoliko za nju postoje socijalni uvjeti, može organizirati. Autor tvrdi da je oktobarska revolucija »... bila prva velika svenarodna revolucija u kojoj faktor spontanosti nije imao presudni uticaj, koja je bila isplanirana do tančina i izvedena gotovo u potpunom suglasju sa unapred sačinjenim planom.« (str. 63), i time pokazuje da prihvaća Lenjinovu teoriju revolucije s kojom je prethodno polemizirao.

U drugom poglavlju sažeto su izloženi dominirajući stavovi u partijama menševika, esera i boljševika o mogućnosti izvođenja socijalističke revolucije u Rusiji.

Autor se ne slaže s mišljenjem oficijelne sovjetske historiografije, po kojemu su menševici i eseri bili buržoaska agentura, ljudi koji su svjesno izdali narodne interese, već tvrdi da »... se često događalo da dogmatska težnja da se postupa samo u skladu sa predašnjim doktrinama (kod menševika) ili, naprotiv, privremeno odustajanje od izvršenja programskih obećanja (kod esera) dovedu menševike i esere u položaj objektivnih saveznika buržoazije i buržoaskih stranaka...« (str. 80).

U sažetom obliku, bez ikakvog komentara autora, isključivo citatima, navedeno je gledište Trockog o oktobarskoj revoluciji kao početku svjetske socijalističke revolucije.

Gledište boljševika interpretirano je Lenjinovom teorijom revolucije, po kojoj socijalistička revolucija u Rusiji nije bila preuranjena, jer je Rusija usprkos svojoj zaostalosti, već bila zakoračila u fazu monopolističkog kapitalizma i imperijalizma.

U ovom poglavlju je naprisutniji neprihvatljiv metodički postupak Medvedeva, koji se prevlači cjelokupnim djelom, a sastoji se u prezentiranju teorija gotovo isključivo citatima iz djela njihovih glavnih predstavnika. Osim toga, autor ne diferencira Marxovu teoriju od Engelsove, a u prikazivanju ovog što razumije pod marksističkom teorijom služi se isključivo navodima iz Engelsovih djela.

Treće poglavlje pruža pregled političkih i ekonomskih problema s kojima su se boljševici susretali neposredno nakon oktobarske revolucije. Kao najveći problem navodi glad koja je zaprijetila stanovništvu i vojnicima na frontu, dok je pokušaj boljševika da se problem riješi nasilnim oduzimanjem hrane selja-

cima vodio sve većem teroru i zaprijetio raskidom revolucionarnog saveza između radnika i seljaka. Medvedev tvrdi da se ovakav razvoj događaja mogao spriječiti da su boljševici još na početku 1918. godine promijenili svoju politiku i prešli na primjenu mjera kasnije nazvanih »nova ekonomska politika«.

Autor je sažeto i korektno iznio i ostale probleme politike boljševika, kao što su: problemi oko sklapanja mira s Njemačkom u Brestu i oko sazivanja i raspuštanja Ustavotvorne skupštine. Osvrt na mir u Brestu završava interesantnim mišljenjem po kojem »...nije samo uklonio već i izazvao dosta poteškoća. Privremeno je bila izgubljena Ukrajina. Nemačke trupe su napredovale u Donskoj oblasti, zauzele Krim i veći dio Zakavkazja. To su bili teški gubici za Rusiju. Ali ako se ima u vidu tok čitavog prvog svjetskog rata, moglo se pretpostaviti da je to pohlepno napredovanje na istok predstavljalo jednu od najvažnijih grešaka nemačke komande. Već od marta 1918. godine nemački generalštab je bacio svoje trupe u Francuskoj u očajničku ofanzivu i nije postigao presudnu pobjedu. Nije li to bilo zato što je nemačka vojska, usprkos miru u Brestu, faktički nastavila rat na dva fronta?« (str. 121-122).

U posljednjem poglavlju autor je uspješno pokazao da su upravo greške boljševika u prvoj polovici 1918. godine, koje su pravljene kako zbog neuskustva tako i zbog pogrešnih teorijskih postavki, bile glavni razlog pada njihove popularnosti, raskida saveza s lijevim eserima i pretvaranja većine seljaštva i sitne buržoazije u socijalnu osnovu kontrarevolucije u 1918. godini. Kao pogrešne postupke boljševika navodi: nastavak nacionalizacije industrije koja je obuhvatila i srednja i sitna privatna poduzeća, ukidanje prava nasljeđivanja i nasilno oduzimanje poljoprivrednih proizvoda od seoskog stanovništva.

Autorovi zaključci predstavljaju pleadoaje za »novu ekonomsku politiku« 1921. godine i uvođenje nekih njenih elemenata u današnji ekonomski život SSSR-a.

Djelo Roya Medvedeva je unatoč metodičkim pogreškama zanimljiv i poticajan doprinos historiografskim istraživanjima oktobarske revolucije i ekonomske politike boljševičke partije od ožujka do lipnja 1918. godine, a jasan stil izlaganja svakako će ga približiti i širem kru-

gu čitateljske javnosti. Vrijednosti knjige su pridonijeli autorov predgovor jugoslavenskom izdanju i niz kvalitetnih i interesantnih fotografija.

Tihomir Cipek

Recenzija

UDK 330.341+330.5

Guy Sorman:

La solution libérale

ed. Fayard 1984.

Guy Sorman, relativno mlad francuski publicist (40 godina), bavi se proučavanjem i praćenjem prvenstveno ekonomskih problema suvremenog svijeta u Institutu za političke studije u Parizu, gdje zajedno s grupom suradnika, koju predvodi i koordinira, objavljuje rezultate svojih istraživanja, čime je već stekao značajan publicitet i renome. Pored knjige o kojoj je ovdje riječ, objavio je i knjigu *La Révolution conservatrice américaine* (1983).

Knjiga *La solution libérale*, što bi se moglo prevesti otprilike kao *Liberalna solucija* (rješenje) ili možda čak kao *Opredjeljenje za liberalizam* (što je, dakako, stvar prevodioca), nastala je na neobičan način. Autor je naime za godinu dana (od sredine 1983. do sredine 1984) proputovao gotovo svim kontinentima i posjetio 14 razvijenih zemalja, u kojima je razgovarao s najjemenitijim ličnostima s područja znanosti, privrednog, političkog i uopće javnog života. Za ilustraciju evo samo nekoliko reprezentativnih imena: F. von Hayek, N. Lobkowitz, A. Mock, M. Friedman, F. Chapple, W. Hirazumi, Y. Momomoto itd. Konzultirao je više od stotinu ličnosti navedenog ranga. Kao rezultat tih kontakata, kao i vlastitih zapažanja i procjena, nastala je ova knjiga posvećena temi tzv. novog liberalizma, koji je — kako ističe autor — danas ne samo predmet rasprava nego se sve više nameće kao bitno obilježje i realitet suvremene društveno-političke zbilje.

Svrha knjige nije referiranje o povijesti ili teoriji liberalizma, ona čak ne ulazi ni u kakvo preferiranje ovog ili

onog rješenja, već nastoji pažljivo razmotriti i pokazati kako se manifestira i kuda je usmjereno kretanje ove orijentacije u pojedinim zemljama suvremenog svijeta. U tom smislu autor izričito kaže da pitanje da li je netko liberal ili nije ustvari znači kako on interpretira (shvaća) svijet, a ne kojoj partiji pripada. No, ovaj odgovor ne treba shvatiti metafizički, već povijesno i znanstveno (str. 64).

Nije moguće, a nije ni potrebno ovdje navoditi sve atribucije liberalizma do kojih dolazi autor putujući svijetom i komparirajući široku paletu najraznolikijih koncepcija i pojavnih oblika ovog aktualnog fenomena. Dovoljno je da se ta panorama ideja donekle ilustrira stavovima i mišljenjima autorovih sugovornika ili njegovim vlastitim zapažanjima i zaključcima.

Na prvom mjestu treba istaći nešto kao određenje ili polazni stav o tzv. novom liberalizmu (str. 185) o kojem je ovdje riječ. Dok stari, klasični liberalizam, koji izvorno pripada tekovinama buržoaskih revolucija, odnosno, ideologiji i političkoj praksi građanskog društva, inauguriira »laissez-faire«, tj. sve varijante građanske slobode, u prvom redu ekonomsku nezavisnost od države, novi liberalizam ide još dalje. On sada u prvi plan ističe individualitet, tj. individualnu inicijativu i kreativnost pojedinca nasuprot birokratsko-etatiškim formalizmima, voluntarizmu i despotizmu koji je svakako doživio svoju kulminaciju u verziji real-socijalizma ili socijal-etatizma, pa zato i figurira kao apsolutni antipod novom liberalizmu. Institucionalni oblici ovog tipa liberalizma (individualizma) različiti su, ovisno o kulturnom i političkom kontekstu pojedinih zemalja. U SAD je to, recimo, fenomen debirokratizacije i deregulacije, tako da svatko može sam birati što god želi, od političkih lidera do telefonskih usluga i avionske kompanije. U Japanu je to besprimjerna poduzetnički duh (str. 160) i nevjerojatno visok stupanj samostalnosti i povjerenja koje uživa radnik (primjer »Tojote«). Kalifornijska »Silicon Valley« nije toliko čudo tehnike koliko organizacije i vodenja. To je — kako se briljantno izražava autor — ognjište socijalne inventivnosti (str. 177). U tom smislu treba shvatiti i njemački real-liberalizam (str. 56), talijanski neo-liberalizam kao i izvjesne varijante teorije konvergencije i »klasnog mira« koje se mogu nazreti u autorovim

analizama koje se odnose na nove generacije. Zapaža se — kaže autor — svuda mir i marljivost kod onih koji su u studentskim danima prije petnaestak godina »divljali« od Oxforda, Erlangena i Frankfurta do Pariza. Sada se svi oni depolitiziraju, postaju ideološki amorfn. Zaboravljeni su i Marx, i Marcuse i Solženjicin. Sada je bitno naći dobar posao i osnovati porodicu. Ne traži se više promjena svijeta, već »individualna rješenja« (str. 35). Naziru se, dakako, i obrisi tehnokratske apologije (à la J. J. Schreiber) u, npr., ovakvim pasusima: tehnološka revolucija našeg doba (mikro-informatička) je kombinacija beskonačno sitnog s beskonačno moćnim (str. 29), i ona nužno dovodi do »demasifikacije« društva (elitizam tehnokracije). Velike koncentracije ljudi u proizvodnim pogonima uz standardizaciju proizvodnje i modela života definitivno nestaju i umjesto njih rađa se niz malih jedinica s individualnom invencijom. To je pojava tzv. »société fragmentée« ili »société balkanisée« (str. 30).

U tom kontekstu treba razumjeti i parolu: liberalizam ne znači ni lijevo ni desno, već — drugačije, tj. u znaku individualne autonomije, slobodnog izbora pojedinca (str. 62).

Bitna prepreka neograničenom napredovanju ovakvih tendencija je država-etatizam i birokracija kao simbol socijal-etatizma. Prevladavanje te prepreke otvara proces sasvim nove varijante klasne borbe (različite od Marxove), u kojoj se svrstavaju dvije suprotstavljene »klase« na novoj osnovi (str. 107). Na jednoj je strani birokratska klasa koja »proizvodi riječi«, a na drugoj su proizvođači-pronalazači oslonjeni na ličnu-privatnu inicijativu. Skup individualnih inicijativa — kako reče Hayek — uvijek je više vrijedan od voluntarističkog planiranja vladajuće elite. U tom je okviru mišljenja veoma zanimljivo stajalište koje autor ističe otprilike ovako: pokretačka snaga rasta je tvornica, a pokretačka snaga tvornice je participacija zaposlenih (u konkretnom slučaju riječ je o Japanu) (str. 169). Dakle, država, to je ono »drugo«, »strano«, »otuđeno«. Nju treba zauzdati i radikalno ukloniti iz svih poduzetničkih procesa. M. Friedmann to argumentira ovako: kad god država subvencionira neko poduzeće, ona oduzima od drugih sredstva za njihov razvoj (str. 110).

Liberali ne trpe ideologiju. Ona im se uvijek pričinja kao dogmatsko za-

slejpljivanje protivnika. Kraj ideologije koji je navijestio još D. Bell upravo je nastupio. Doduše, autor s pravom primjećuje da je i takav stav objektivno nekakva ideologija pa se zapravo ideologijom borimo protiv ideologije, jednim projektom društva protiv drugog projekta društva.

Knjiga je pisana vrlo jednostavnim jezikom i lepršavim stilom u najboljoj tradiciji francuske znanstvene publicistike, tako da je pristupačna najširem krugu čitalaca. Struktura knjige je gotovo simetrična: podijeljena je u pet dijelova, a svaki dio ima prosječno po tri podnaslova, dakle ukupno petnaest. Naslovi pojedinih dijelova su formulirani tako da se na prvi pogled može jasno naslutiti sadržaj knjige. Evo tih naslova u slobodnom prijevodu: 1. *U potrazi za ideologijom*; 2. *Principi: liberalna utopija*; 3. *Prepreke: nova klasna borba*; 4. *Uspjehi: bogatimo se*; 5. *Projekt: društvo slobodnog izbora*.

Sve u svemu, zaključujemo da se radi o publikaciji koju bi s opravdanjem trebalo prezentirati našoj javnosti, to više što upravo proživljavamo burnu eksploziju novih ideja i osvještavanja tipa »perestrojka« i sl. Osobito je vrijedan element ove publikacije njena autentičnost i odsutnost svake »navijačke« pristranosti. Jedino se možda može primjetiti izvjesna sugestivnost kojom neke koncepcije autor želi ponuditi svojoj domovini — Francuskoj, pa to onda izaziva neke asocijacije na J. J. Schreiberov *Američki izazov* (str. 269).

Stjepan Haladin

Recenzija
UDK 130.2+098

Emile Cioran:

Istorija i utopija

»Alef«, Gradec 1987.

Povijest je imala mnoge i različite tumače, no vrlo je malo bilo onih koji su tom tumačenju pristupali onako kako je Kierkegaard pristupao pitanjima vjere — kroz osobno iskustvo, strastveno. Neo-manihejstvo Emilea Ciorana, o

kojem u pogovoru njegovoj *Istoriji i utopiji* (izdanje »Alef«, Gradec 1987) govori Drago Kalajić, sublimacija je njegova osobnog krajnje individualističkog i anti-društvenog stava, njegove strasti u odbacivanju povijesti. U ovoj opsegom nevelikoj knjizi taj u svojevršno neo-manihejstvo sublimirani prezirni stav prema životu i, osobito, prema društvu iskazuje se u prvome redu kroz prezir prema Zapadu i zapadnjačkoj dekadenciji. Površnom čitatelju Cioran će se tu ukazati angažiranim oko pitanja ideologije, lažnih utopija i politike, no to su tek opća mjesta njegova gađenja nad produktima moderne kulture. Drago Kalajić u pogovoru naslovljenom »Uvod u pozitivni nihilizam« kaže da su »osnovni predmeti bespoštudne i veoma ubedljive kritike Cioranovog opusa upravo ideje, načela, moralizmi i institucija moderne kulture i civilizacije (str. 114—115). Cioran je protiv tolerancije, protiv emancipacije, protiv sterilnih, nemuštih tekovina povijesti Zapada. Njegov nihilizam je radikalniji, poput Nietzscheovog — cilj mu je povrijediti nemoćno biće evropskog čovjeka. Taj se nihilizam može doživljavati kao »pozitivni nihilizam« koji »otvara put ustanku sačuvanih energija samopoštovanja i volje preuzimanja 'nemogućih zadataka' (Pogovor, str. 115). No je li baš taj »pozitivni duh« ono što bitno obilježuje Cioranov opus?

Svoju popularnost (ili bi, možda, točnije bilo reći: privlačnost) Cioran, čini nam se, više zahvaljuje raširenoj modernoj potrebi za radikalnom kritikom svega postojećeg, potrebi koju je u ozračju suvremene evropske kulture uzgojio svojim nihilizmom Nietzsche, otvorivši modernome čovjeku oči za »istinu« da je »Bog mrtav«, da su sve tzv. »tradicionalne vrijednosti« postale lažne. Cioran zapravo »podilazi« očekivanjima modernog čovjeka provocirajući u njemu uzbuđenje svojom gorčinom, apologijom zla kao vitalne moći, nevjerovanjem u ono u što više ni taj moderni čovjek ne vjeruje. Stoga nam se čini da je njegov diskurs mnogo više simptom »dekadencije Zapada« no njegova kritika.

Cioran je nedvojbeno strastan i nadahnut mislilac. No njegova je strastvenost više nadahnjuta razoriteljskom potrebom modernoga intelektualnog i duhovnog mahozizma no konstruktivnom kritičnošću koja teži obnovi vrijednosti i ponovnom uspostavljanju svega onoga što je u moderno doba, kako je to re-

kao Michel Foucault, nestalo na obzoru naših znanja. S time na umu treba čitati i ovo Cioranovo djelo.

Prvi tekst u knjizi *Istorija i utopija* u stanovitom je smislu, svojom formom, znakovit. Utječući se (hinjenoj ili zbiljskoj) epistolarnoj formi, Cioran može bez posebnih opravdanja postići ono do čega mu je najviše stalo — subjektivnost i strastvenost, koje, po definiciji, pripadaju području osobnog, privatnog. Tako se na samome početku postigne autor javlja kao individuuum, zauzimajući time poziciju koja jamči posvemašnju slobodu, i koja je kao takva neprikosnovena.

U tom »pismu« (tekst je, naime, naslovljen »O dva tipa društva/Pismo dalekom prijatelju«) Cioran otkriva suštinu svoga duhovnog bića, suštinu koja je poglavito emigrantska, otpadnička: »Osećanje koje u meni budi moje poreklo neominovno se izražava negativnim rečima, jezikom samokažnjavanja, svesno prihvaćene i obznanjene poniženosti, pristajanja na poraz« (str. 8). U tom položaju njegova je misao, kao i njegovi osjećaji, određena sučeljavanjem s postignućima Zapada. U tom sučeljavanju razvija se svijest o tomu da mu Evropa nije bliska, u smislu duhovnog nasljeđa, te je on nije u stanju doživljavati onako kako je doživljava jedan drugi emigrant, Cz. Milosz, kao vlastitu duhovnu domovinu. Doživljavajući Zapad kao društvo u kojem se »ispod površinskog sjaja kojim se ono razmeće skriva svet teških jada« (str. 14), i doživljavajući, pritom, Evropu kao sebi stranu, Cioran joj nije u stanju ni pružiti posljednju šansu, kako to čini jedan tipični Evropljanin kakav je D. de Rougemont, jer svijet Zapada nije više u stanju sebi nametnuti »neostvarljive zadatke, koji su u opreci sa onim groznim zdravim razumom što ga unakazuje i upropašćuje« (str. 19). A jedino što ga čuva od toga da se pretvori »u prah i pepeo« i od toga da ga netko »ovoga časa ne digne u vazduh« (str. 14) jest neuspjeh »one druge strane«, neuspjeh onoga društva u kojemu je njegov »prijatelj« svjedokom »prizora što ga pruža jedna velika izobličena ideja« (str. 15). Jer, suvremena je povijest ostvarila neočekivani paradoks: »Ko bi u prošlom veku mogao da nasluti da će, svojim nedostacima i svojim nepravdama, novo društvo omogućiti starom društvu da se održi, pa čak i učvrsti, da će ono moguće, ostvarivši se, pohitati u pomoć onome što je preživelo?« (str. 15).

Uspoređujući »dva tipa društva«, dakle, Cioran uvjerljivo dijagnosticira historijsku paralizu koja je posljedica bezizlazja — jer, »nevolje koje se daju predvideti ne podstiču ljude da maštaju o budućnosti« (str. 15). A ta historijska paraliza, koja je neupitna stoga što »nije poznato da je neka revolucija izvršena u ime neke sumorne budućnosti« (str. 15), opravdava Cioranov radikalni nihilistički individualizam — s jedne strane teško ostvarljivu želju da se »nikada ne ukaže prilika da zauzmem stav« (str. 21), a s druge strane posvemašnji nihilizam prisilno nametnute potrebe da se stav ipak zauzme.

U eseju naslovljenom »Rusija i virus slobode« Cioran Evropi suprotstavlja živu rusku vitalnost, koja, međutim, nije zajamčena odanošću mudrosti, »boljki starih naroda koji su stili sebe samih i svega« (str. 23), već nezaježljivost težnje za prevlašću koja tvori osnovu povijesti. Jer, »narod manje predstavlja skup ideja i teorija, a više skup opsesija« (str. 28). Tu vitalnost opsesije Cioran Evropi odriče. Jer, »što se jedno carstvo više humanizuje, to se više u njemu razvijaju protivrečnosti zbog kojih će ono propasti« (str. 32), a načelo terora jedino jamči opstanak carstva. Biološki kapital koji je jamac vitalnosti posjeduju, po njegovu uvjerenju, još samo rubne evropske nacije.

U ovom tekstu nema »ideoloških analiza«, tako čestih kad se radi o ovoj temi; Cioran je dosljedan svome teorijskom interesu — ispitivanju vitalnosti naroda. Suprotstavljajući Rusiju Evropi i otkrivajući vitalni potencijal još samo na rubovima stare Evrope, onim rubovima koji se dotiču Istoka, on to posljednje utopište primitivne vitalnosti portretira kao da portretira sebe sama: »Drski i ojađeni — balkanski narodi — oni bi želeli da se ovenčaju slavom, a žudnja za njom neraskidivo je povezana sa voljom za samopotvrđivanjem i propadanjem... Ako su im reči jetke, i ako je njihov naglasak neljudski i ponekad gadan, to je zato što ih hiljadu razloga nagoni da jače viču od onih prosvetčenih ljudi koji više nisu u stanju da viču. Pošto su oni jedini 'primitivci' u Evropi, možda će joj dati nov podsticaj, u čemu će ona svakako videti svoje posljednje poniženje« (str. 34). A Rusija, kao paradigma vitalnog carstva čija je vitalnost zajamčena opsesijama bliskim apokalipsi, »čvrsto drži našu budućnost u svojim rukama« (str. 36). Nemoćan da se opredi-

jeli, Cioran kao da čini ono jedino što preostaje — naći sredinu »između isce-
renog lica i vedrine«, dok promatra car-
stva kako jedno drugo smjenjuju.

Najznačajniji esej u ovoj knjizi sva-
kako je tekst pod naslovom »Mehani-
zam utopije«. Tema utopije otvara šansu
pozitivnim vizijama. Kako tu šansu ko-
risti Cioran?

On očito nema simpatija za tu vrstu
mišljenja. Tragajući za izvorom »tolike
naivnosti« i »tolike ludosti« koja se o-
čituje u pokušajima da se zamisli neko
drugo, posve drugačije društvo, Cioran
se posvećuje proučavanju utopijske lite-
rature. Usprkos apriornome skepticizmu,
vrijeme potrošeno na tu literaturu ne
smatra posve izgubljenim, jer ga je u-
trošio na upoznavanje karaktera ljuds-
kih zabluda, od kojih je najveća — po-
traga za srećom. No ta zabluda jamstvo
je povijesnoga razvoja, i samo utopija
koja znači odbacivanje postojeće sreće
i težnju »izmaštanoj sreći« čini čovjeka
povijesnim bićem.

Ali sreća utopije jest »sreća sazdana
od geometrijskih ideala«, nametnuta »u-
redbama propisanih ekstaza« (str. 77),
i da bi netko zamislio pravu utopiju, s
uvjerenjem da se ona može izgraditi,
»mora da u izvesnoj meri bude naivan,
čak i nedotupavan« (str. 78). Zato su
»čitljive samo lažne utopije, one utopije
koje, napisane zabave ili rasonode ra-
di, ili iz mržnje prema ljudima, nago-
veštavaju *Guliverova putovanja* ili pod-
sećaju na njih, na tu bibliju čovjeka
oslobodenog zabluda... utopiju *oslobo-
đenu nade*« (str. 78). To je razlog zbog
kojeg Cioran pozitivna svojstva utopije
vidi u ideologijama što ih utopije pora-
đaju kao negaciju tradicionalnih vrije-
dnosti. Takva, iz utopije rođena ideolo-
gija »mnogo više privlači ljude svojom
negatorskom snagom nego svojim po-
zitivnim formulacijama« (str. 88). A his-
torijski je djelotvorna samo dotle dok
ne iscrpi svoje zalih utopije. Ali i u
toj djelotvornosti ona ne donosi čovjeku
sreću za kojom teži: »Čovek će uvek
očekivati dolazak pravde; da bi ona p-
bedila, on će se odreći slobode, za kojom
će potom žaliti. Bilo čega da se podu-
hvati, njegovi činovi i njegove misli iz-
loženi su opasnosti da zapadnu u čor-
sokak...« (str. 89).

»Ne postoji nov oblik društva koji
bi bio kadar da sačuva prednosti nje-
govog starog oblika: približno jednak zbi-
nedostataka susreće se u svim tipovima

društava« (str. 89), i ta neotklonjiva rav-
noteža, ta bitna inercija nesavršenstva
svjedoči nepobitno o nemoci svih teo-
rija i svih doktrina, koje »udaraju pečat
spoljnom izgledu istorije« ali »ne mogu
da utiču na njen temelj« (str. 89). A
svijest o tomu — Cioran je za to naj-
bolji svjedok — vodi napokon priželjki-
vanju uništenja postojećeg društva, uspr-
kos uvjerenju da će društvo koje će ga
zamijeniti donijeti samo razočaranja.

Tako se Cioran očituje kao tipičan su-
vremeni čovjek, koji više nije »dovoljno
bezazlen da bi bio pravi revolucionar«
(str. 89—90), već jedino može biti »ludak
što se svojom vrednošću izdiže iznad svog
ludila«, sličan kakvom bogu »koji bi uži-
vao u tome da u nastupu lucidnog be-
sa potpuno uništi i svoje delo i svoje bi-
će« (str. 90). Zato danas doživljavamo
sve više prodor apokalipse u utopiju —
»nova zemlja« koju nam predkazuju
sve više se ukazuje kao novi pakao« (str.
90), a jedina sveta dužnost suvremenog
mislioca jest buđenje svijesti o tom na-
dolazećem paklu — štoviše ta sveta du-
žnost jest »da ubrzamo njegov dolazak«
(str. 90).

Knjiga *Istorija i utopija* omogućuje
nam, dakle, da slučaj Emilea Ciorana
prepoznamo kao slučaj zalaza suvreme-
nog intelektualca i njegove tradicional-
ne uloge. Cioran je, ustvari, oličenje in-
tektualca koji je izgubio ne samo
mogućnost konstruktivnog utjecaja već
i poziv za nj. Paradoks je u tomu što
je upravo sâm intelektualac najviše pri-
donio tome, radeći uporno i nadahnuo
na otklanjanju nekih bitnih uvjeta koji
su takvu njegovu ulogu omogućavali. Ti
su uvjeti — kako to kaže Bernard-Henri
Lévy — vjera u razum, vjera u istinu,
vjera u pravdu i vjera u utvrđene, nad-
vremenske vrijednosti. Vjeru u razum
nepovratno je načela ne samo povijest
svjetskoga zla već i razmahani intelek-
tualni skepticizam. Vjera u istinu de-
finitivno je pokopana modernim relati-
vizmom. Vjera u pravdu ugrožena je ru-
šenjem koncepta samo jedne univerzalno
važne legitimacije svakog poretka, ne-
ovisno o svakom kulturnom i civilizacijs-
skom relativizmu. I napokon, vjera u ap-
solutni, vanvremenski, hijerarhizirani su-
stav vrijednosti s dignitetom apsolutnog
iščezla je također nepovratno pod udar-
cima historicizma i relativizma što ga
je apsolutizirao upravo moderni inte-
ktualac. Oduzevši tako sebi sve mo-
guće oslonce, suvremeni se intelektualac

jedino mogao prometnuti u zloguka (i, ponekad, zlurada) proroka apokalipse. Emile Cioran njegova je paradigma.

Dora Kinert-Bučan

Recenzija

UDK 316.7(73)+316.75+063

Warren Sussman:

Kultura kao historija

»Rad«, Beograd 1987.

Nova američka kultura i ideologija hedonizma

Sezdesetih godina jedan od temeljnih trendova u sociologiji (ili barem u njezinoj kritičkoj avangardi) bila je kritika potrošačkog društva. Ta se kritika, može se reći, zasnivala još uvijek na nekim tradicionalnim vrijednostima, na idealima tradicionalnog humanizma. Stoga je u središtu njezina interesa bio položaj čovjeka kao individue u modernom građanskom društvu, a njezin osnovni uvid bila je spoznaja o tom da osnovni zakoni funkcioniranja modernoga građanskog društva određuju modernog čovjeka kao biće lišeno individualnih osobina, depersonalizirano biće podložno manipuliranju, kao roba komformizma i izvana nametnutih potreba i navika. Jedno od paradigmatičkih djela toga trenda bila je Frommova knjiga *Imati ili biti* (u nas objavljena u izdanju zagrebačkog »Naprijeda«), u kojoj on kao pogubnu iluziju prokazuje uvjerenje da će ideal toga društva — tj. dostignuće bogatstva i udobnosti za sve — proizvesti i neograničenu sreću za sve. Ishod težnjâ određenih tom iluzijom, po Frommu, bio je samo suvremeni građanin kojega je egzistencija sva usmjerena na stvari (imati), a ne na osobe (biti). Čovjek kao stvaralac svoje povijesti u takvom svom građanskom obličju doživio je poraz, postavši isključivo njezin produkt — to jest umjesto biće slobode i kreacije postao je bićem koje želi činiti ono što zapravo mora činiti, postao je bićem otuđenim od svoje biti.

Osamdesetih godina trend se, čini se, promijenio. Kritika potrošačkog društva više nije u modi; perspektiva se promijenila. Danas se na ono što je kritika modernoga građanskog društva vidjela kao negativno usmjerenu produktivističku i konzumističku otudujuću ekspanziju (kojoj su podlegla i moguća pozitivna, revolucionarna znanstveno-tehnološka dostignuća) gleda kao na objektivnu podlogu »demokratizacije obilja i komfora«.

Ako se Frommovo djelo *Imati ili biti* može uzeti kao paradigmatički primjer kritike potrošačkog društva, knjigu Warrena Susmana *Kultura kao istorija* (koja je prošle godine objavljena u izdanju beogradskog »Rada«) može se uzeti kao primjer toga novog trenda.

Predstavnici novoga trenda razliku spram staroga ističu kao posljedicu svoje konačne oslobođenosti od ideologije. U tom smislu rječita je usputna kritika što je Sussman u *Uvodu* upućuje kritičarima potrošačkog društva. »Bilo da je radikalni marksista ili građanski liberal, kritičar kulture izobilja opterećen je vebrovskim pogledom na posedovanje materijalnih dobara kao na »gvozdeni kavez«, prezirom prema masovnoj kulturi i njenim proizvodima, zgražanjem nad 'tehnološkom i birokratskom organizacijom života', ubedenjem da moderna sredstva komunikacije služe za manipulaciju i davanje lažne slike, osećanjem da je ta kultura sa sobom donela naglašeno smanjenje ljudske slobode« (str. 33—34). Stoga i nije čudno što Sussman u predstavniciima glasovite Frankfurtske škole, na primjer, vidi kritičare građanskog društva koji »govore sa pozicija levece o završavaju sa dizanjem u nebasa vrednosti i institucija starijeg kapitalističkog poretka, onog iz XIX veka« (str. 35). Nasuprot takvim kritičarima, on je uvjeren da je ideale velikih socijalista — Saint-Simona, Fouriera i Marxa — dijelela i kultura izobilja, te da im se, »bar u nekim od predloženih ciljeva«, »približila i ostvarila ih« (str. 34).

Iz ovoga je očito da su i pristup i zaključci predstavnika tih dvaju trendova izrazito oprečni. To je razlog više da se knjigu Warrena Sussmana sa zanimanjem uzme u ruke.

Svrha Sussmanove studije jest istraživanje »kulture izobilja« (kako on definira američku kulturu), i valja odmah reći da je ona u tom pogledu vrlo zanimljivo, maštovito i otkrivačko štivo.

Kao takva, ona sadrži tako mnogo podataka da bi mogla poslužiti i kao valjan priručnik za jednu novu studiju. Ono što je pri tomu osobito vrijedno jest činjenica da se Sussman ni u kom slučaju ne ograničuje na istraživanje i propitivanje samo onih fenomena koji pripadaju u kulturu shvaćenu u užem smislu te riječi, već se upravo osobito trudi da nam pruži cjelovitu sliku kulture pojmljene u najširem njezinom značenju, u značenju svih vidova i oblika koji život pojedinca i život zajednice određuju kao suvislu specifično prepoznatljivu cjelinu. Pri tomu se osobito usredotočuje na dvadesete i tridesete godine ovoga stoljeća, smatrajući to razdoblje ključnim za onaj bitni preobražaj koji je američku kulturu od »puritansko-republikanske«, »proizvođačko-kapitalističke« prometnuo u »kulturu izobilja«.

Taj preobražaj posljedica je prije svega, po Sussmanovu mišljenju, »revolucije komunikacija«, koja je revolucionirala društvenu zbilju bitnim povećanjem efikasnosti distribucije obilja i promjenom same svijesti; kako kaže Sussman, i samo »polmanje vremena i prostora u osnovi se izmijenilo« (str. 23). Ukratko, sve bitne promjene u sferi onih djelatnih faktora koji izravno utječu na oblikovanje društva i njegove kulture zbile su se kao posljedica revolucionarnih transformacija u komunikacijama. Jedna od bitnih posljedica revolucije u organizaciji društva, pak, bila je, po Sussmanu pojava srednje klase, koja je postala izvorom i inspiracijom za nov psihološki tip koji će postati uzorom u novoj kulturi. Dok je starija američka kultura — »puritansko republikanska« — kao svoj ideal postavlja ono što je nazivala »karakterom«, nova je kultura insistirala na ličnosti »koja je davala prednost onima koje drugi vole i kojima se dive« (str. 25). Ta nova klasa pridonijela je i formuliranju nove ideologije. Ključni pojmovi postaju: *izobilje, igra, dokolica, rekreacija, samozadovoljstvo, snovi, komunikacija s javnošću, publicitet, slavna ličnost...* Pojavu nove ideologije može se raspoznati i u pomicanju semantičkog naglaska riječi *comfort*, koja prvotno znači *ohrabrenje, podršku, utjehu*, da bi danas prije svega egzistirala u drugom značenju — udobnost, *zadovoljenje tjelesnih potreba*. Tako nova kultura, koja novim, vlastitim institucijama — robnim kućama, restoranima, hotelima (str. 30) — predstavlja nov način života, otkrenut tijelu i njegovoj udobnosti, dobiva i svo-

ju ideologiju. Moglo bi se reći da je to ideologija »demokratiziranog hedonizma«, jer se hedonizam, koji je nekad (u Evropi) bio odlika umjetničke antimalograđanske elite, sada (u Americi) javlja kao ideal ostvarive utopije. Sussman, međutim, ne pokazuje sklonosti kritičkom ispitivanju takve nove ideologije; štoviše, njegov istraživački objektivizam kao da je mnogo bliži njezinoj apologiji.

Zadivljuje Sussmanova vještina (i uvjerljivost) u njegovu bitnome nastojanju da identificira i opiše mnoštvo novih kulturnih formi (kao što su strip, plakat, reklama, šund, automobil...), povezujući ih u svojoj analizi izravno s karakterom nove američke kulture, nastojeći iz učinâ tih novih formi izvesti definiciju te kulture. Cjelokupni faktografsko-fenomenološki sadržaj njegove knjige, vrlo maštovito i vješto obrađen, pokazuje da je njegova tako izvedena definicija nove američke kulture kao »kulture izobilja« posve valjana. Ono što je, međutim, po našem sudu upitno jest njegov odnos prema ideologiji te kulture (koju smo nazvali »demokratiziranim hedonizmom«), to jest njegova »objektivistička« nekritičnost spram nje. Naime, u svojoj sociološkoj i kulturološkoj objektivnosti on ne vidi da je kultura koja nastoji stvoriti »novu duhovnost« koja se oprijetuje u »očaranosti magičnim« i »interesovanju za snove i sanjarenje« (str. 31), u »Čarobnjaku iz Oza« (str. 32) zapravo sebe posve ispraznila od svake duhovnosti. A čini se da on to nije u stanju vidjeti upravo stoga što se nimalo ne trudi transcendirati metodološku preporuku da se ta kultura »razume na njen sopstveni način« (str. 36). Kritičarima te kulture zamjera upravo tu »ozbiljnu metodološku grešku« (str. 35) i ideološki pristup određen ideološkim vrijednostima »starog ustrojstva« (str. 33).

No, ako razmotrimo iz kakve su perspektive te vrijednosti zastarjele, vidjet ćemo da nam one mogu izgledati zastarjelima samo iz perspektive ideologije hedonizma, iz perspektive čovjeka koji hoće da živi odmah, ovdje i sada, koji je svaki veliki cilj zanemario kao neostvarivu utopiju, koji je promjenu (kao ono što ga zapravo utemeljuje) *neutralizirao u apatiji*, poistovjećujući zadovoljenje bitnih ljudskih težnja s pukim dohvatnim *zadovoljstvom*.

Još je Daniel Bell u *Kulturnim promjenama kapitalizma* istaknuo da se

prava revolucija modernoga društva do-
goda dvadesetih godina (u čemu se s
njime poklapa i nalaz W. Sussmana), ka-
da su masovna proizvodnja i velika po-
trošnja počele preobražavati život sred-
nje klase. No njegovo viđenje je kritič-
ko, ili — kako bi rekao Sussman — »neo-
puritansko«, jer on kao bitnu karakteris-
tiku te kulture vidi težnju da povladu-
je i povlašćuje mnogo više najniže sfere
negoli najplemenitije težnje. Naravno, i
sama ta kultura iznjedrila je reakciju
na radikalizaciju hedonističke ideologije
— *feeling* zamjenjuje *standing* u hi-
jerarhiji vrijednosti, a jednostavan, zdrav
i ekološki čist život euforiju posjedova-
nja. Ali i ta reakcija još uvijek pripada
u okvire potrošačkog društva, i ona je
podložna mijenama tržišnih diktata. To
je vidljivo i u povratku sakralnog i du-
hovnog. S medijskim uspjesima raznih
istočnjačkih mudrosti i religija, s probu-
denom pomamom za raznim vrstama e-
zoterizma, s mnoštvom očitovanjâ neomi-
sticizma, s konkurentskom ekspanzijom
najrazličitijih sekta, i duhovnost je —
kako kaže J. Lipovetsky u zbirci eseja

Doba praznine (izd. Književne zajednice
Novoga Sada, 1987) — »stupila u kalei-
doskopsko doba supermarketâ i samo-
usluge«, tih Susmanovih originalnih in-
stitucija »kulture izobilja«, po svemu je-
dnaka svim prolaznim oduševljenjima
što vladaju tom kulturom, jednaka svim
drugim oblicima mode.

Sussman nam je ovom svojom knji-
gom ponudio jednu izvanrednu studiju
nove američke kulture, no studiju koja
je koliko zadivljujuće sociolojski i kul-
turolojski impresivna toliko i lišena in-
spirativne kritičnosti. Savršeno ostvariv-
ši svoj metodolojski zahtjev za razumi-
jevanjem američke »kulture izobilja« na
njen vlastiti način, on nije ništa učinio
da nadide njegova ograničenja — obo-
gatio nas je, zapravo, samo jednom za-
nimljivom »trendovskom« knjigom, knji-
gom koja je »trendovska« kako u smi-
slu pripadnosti novom trendu »dezideo-
logizirane« misli tako i u smislu zat-
čeništva »trendovskim« karakterom kul-
ture kojoj je posvećena.

Dora Kinert-Bučan